

TÜRK SOSYOLOJİSİNİN KISA TARİHİ: DÖNEMLER, ŞAHISLAR VE ANA YÖNELİMLER

Mehmet Cem ŞAHİN*

Özet

Bu makalenin amacı, bilimsel bir bilgi disiplini olan sosyolojinin Türkiye'deki gelişim seyrini ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Bu bağlamda makale, eleştirel katkılarıyla birlikte, Türk sosyolojisinin kısa tarihine bir giriş denemesi niteliğine sahiptir. Makalenin ilgili bölümlerinde, Türk sosyoloji tarihindeki dönüm noktaları, öncü isimler, farklı yönelimler ve yaklaşımlar, kronolojik sıra dikkate alınarak verilmeye çalışılmıştır. Sosyolojinin Türkiye'ye girişi, erken dönem Türk sosyolojisinin genel karakteristiği, Türk sosyolojisinde 1950'li yıllara kadar etkili olmuş olan ekoller ve isimler, 1950-1960 döneminde Türkiye'de sosyoloji, 1960-1980 dönemi Türk sosyolojisi ve 1980'li yıllardan günümüze Türk sosyolojisinde öne çıkan genel eğilimler, bu makale kapsamında ele alınan konu başlıkları olarak dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de Sosyoloji, Türk Sosyologları, Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları, Türk Sosyolojisine Eleştiriler Yaklaşımlar.

A SHORT HISTORY OF TURKISH SOCIOLOGY: PERIODS, THE FIGURES AND THE MAIN TENDENCIES

Abstract

The aim of this article is to describe the development process of sociology in Turkey. In this context, essay has the qualification as an introduction to the short history of Turkish sociology, with its critical contributions. In the relevant sections of the article, it has tried to be given that, the turning points of the history of Turkish sociology, masters of the Turkish sociology and different approaches and orientations in Turkish sociology, taking into account the chronological order. As the topics like the entry of sociology into Turkey, the general character of early Turkish sociology, schools and names that have been effective in Turkish sociology until 1950's, sociology in Turkey during 1950-1960 period, 1960-1980 period in Turkish sociology and general tendencies that have been featured in the Turkish sociology from the 1980's to the present day, are striking titles that have been expressed in this article.

Keywords: Sociology in Turkey, Turkish Sociologists, The Sociological Researches in Turkey, The Critical Approaches About Turkish Sociology.

Makalenin Dergiye Gönderildiği Tarih: 05.01.2017; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 05.02.2017

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, e-mail: mcemsahin@gmail.com

1. Sosyolojinin Türkiye'ye Girişi

Sosyoloji bilimi, Avrupa'da Fransız burjuva devriminden sonra yayılan aydınlanma düşüncesine paralel olarak, kilisenin etkinliğini ve otoritesini kaybettiği bir dönemde, daha çok seküler kaygılarla, pozitivist, ilerlemeci bir toplumsal tahayyülü yaşama geçirmek ihtiyacından doğmuştur. Bununla birlikte sosyoloji bilimi Batı Avrupa'daki ilk örgütlenme sürecinde dahi yeri geldiğinde pozitivist aydınlanmacı zihniyetin bazı uygulamalarına ve kurumlarına karşı eleştirel tutumunu ve yaklaşımını hiçbir zaman terk etmemiştir. Bu anlamda sosyoloji, başlangıcından itibaren diğer tüm bilgi disiplinleri gibi objektiflik iddiası üzerine inşa edilmiştir.

İngiltere'de ortaya çıkan sanayi devriminden sonra gelişen sanayi kentleri ile kapitalist toplumsal örgütlenme ve üretim biçimlerinin dönüştürdüğü sanayi toplumunun sınıf ve tabakalaşma yapısı, toplumsal yaşamda anomi ve yabancılaşmadan kaynaklanan pek çok psiko-sosyal ve manevi krizlere, bunalımlara yol açmıştır. Böylesine sancılı bir dönemde doğan sosyoloji bilimi, aynı zamanda sanayi toplumunun doğurduğu bu problemlere çözüm yolları bulmak ve toplumsal düzene yön vermek görevlerini de üstlenmiştir. Batıda bu gelişmeler yaşanırken padişah II. Mahmut döneminden itibaren Batıyla olan yakın temaslarını artıran ve zayıflayan devleti nasıl güçlendiriliriz sorusuna yanıtlar üreten Osmanlı sivil ve askeri bürokrat aydınlar da, devletin yönetim sistemine ve kamusal meselelerin çözümüne dair sundukları tekliflerde daha ziyade batılı pozitivist ve materyalist fikirlerin etkisinde kalmışlardır. Bu bağlamda modernleşme/Batılılaşma ya da yenileşme hamlelerine yön vererek Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran ve Jön Türkler'in öncülüğünde teşkilatlanmış olan İttihat ve Terakki (birlik ve ilerleme) Fırkası; pozitivist düşüncenin hareket noktası olan düzen ve ilerleme (order and progress) nosyonunu, Osmanlı/Türk toplumunun özgül ihtiyaçları bağlamında yeniden gözden geçirerek formüle etmiş ve bu fikirleri siyasi bir program haline getirmiştir.¹ Öte yandan batı dünyasında yaşanan bu hızlı sosyo-ekonomik değişim süreci, toplum ve kültürün uzun yıllar referans çerçevesini oluşturmuş en temel kurum olan dini hayatı ve din anlayışlarını da dönüştürmeye başlamıştı. Bu dönüşüm sürecinin yansımaları, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde daha da belirgin bir vaziyet almıştı. Osmanlı/Türk modernleşme sürecinde etkin roller üstlenmiş olan yönetici elitler ya da iktidar seçkinleri; dini düşüncüyü, insanlığın en eski devirlerinde tecrübe ettikleri erken bir aşamaya ya da ilkel bir yaşam kültürüne karşılık geldiğini savunan batılı pozitivist, evrimci tezleri benimseyerek, İslam dinini, devletin gerilemesine ve çöküşüne neden teşkil eden ana faktör olarak belirlemişlerdir.² Bu süreçte din, pozitivist açıklamalar bağlamında giderek daha nesnel bir alanda konumlandırılmıştır.

1 Hilmi Ziya Ülken, "Sociology in Turkey", *Sosyoloji Dergisi*, C.2, Sa.4-5. İstanbul 2014, s. 140.

2 Nuray Mert, "Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Dine Bakışı", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s.200.

Geleneksel Osmanlı dünya görüşü, varoluşa ilişkin tüm anlam kodlarının İslam düşüncesi ekseninde belirlendiği ve hayatın tüm alanlarını kuşatan geniş bir zihniyet çerçevesine dayanmakta idi. Dolayısıyla Allah'a, kâinata ve gündelik hayata ilişkin tüm algılamalar, tutum ve düşünceler büyük ölçüde dinsel ve geleneksel anlam dairesi içinde yorumlanarak şekillenmekteydi. Fakat pozitivist paradigmanın biçimlendirdiği modernleşme/batılılaşma süreci; dinsel bilginin yeniden tanımlanarak konumunun değişmesinde son derece etkili olmuştur. Bir önceki döneme göre (geleneksel dönem) değerlendirildiğinde, İslam dini açısından sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlarda yaşanan bir eksen kayması ya da bir statü kaybını ifade eden bu paradigma dönüşümü, aynı zamanda dinin ontolojik meşruiyetinin sorgulandığı bir düşünsel atmosferi de yaratmıştır. Başka bir deyişle, Osmanlı'nın gerileme ve dağılma süreci içerisine girmesi ile dini bilginin otorite kaybı, paralel bir seyir takip etmiştir. Osmanlı/Türk toplum ve devlet hayatında, kamusal ve özel alanlarda İslam fihhine³ göre düzenlenen çeşitli örfi, medeni, adli, ticari konulardaki yasal muameleler, Batı kaynaklı pozitif hukuk ve sosyoloji bilgisinin ithali ile yavaş yavaş içerik değiştirmeye yüz tutmuşlardır. Deney, gözlem ve araştırmalar neticesinde elde edilen bilimsel bilginin, kamuoyu nezdinde en güvenilir kaynak derecesine kavuşmasıyla birlikte bundan böyle toplumu ve toplumsal bir kurum olan dini süreçleri, anlama ve açıklama görevi de sosyoloji bilimine devredilmiş olmaktadır. Hatta Comte ve Durkheim çizgisinde gelişen sosyoloji geleneğinin temel varsayımlarına dayanarak toplumsal gerçekliğin dinden daha kesin bir gerçekliğe dayandığı fikrinin kabul görmesi (sosyolojizm) ile sosyoloji artık, teolojik bir karakter de kazanmaya başlamıştı.⁴ İşte sosyolojinin Türkiye'ye girişi, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecinde meydana gelen sosyo-kültürel ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı sancılı günlerde, yeni bürokratik, askeri ve aydın çevrelerde köklü zihinsel dönüşümlerin olduğu, hararetili, yoğun felsefi, hukuki ve dini tartışmaların yapıldığı bir döneme rastlamaktadır.

3 Nasıl ki sosyal bilimler, insanın toplumsal ve kültürel eylemlerinin yönü ve etkilerinin nedenlerini anlamaya ve açıklamaya çabalayan bir bilimsel etkinlik ise, fıkıh alanı da insan davranışını ya da geleneksel bir ifadeyle insanın "amel"lerini konu edinmektedir. Bu bağlamda fıkıh ile sosyal bilimlerin ele aldıkları hususlar bakımından pek çok ortak yönler mevcuttur. Bu nedenle pozitivist sosyoloji, insan davranışlarını yorumlamaya, değerlendirmeye ve açıklamaya yarayan yeni bir bakış açısı ortaya koyarken, fıkıhın aynı hususlardaki yaklaşımı ile rekabet etmek mecburiyetinde kalmıştır. Pozitivizmin İslam dünyasına girişi ile fıkıh alanını temsil eden aydınlar (ulema) ve kurumlar (medrese, vakıflar, şer'i mahkemeler, vs.) işlevsel açıdan yerlerini, yeni toplumun bilgisini, üreten, yorumlayan, temsil eden aydınlara (sosyal bilimciler) ve kurumlara (üniversiteler ve sivil mahkemeler) bırakmışlardır. Söz konusu bu kurumsal dönüşümler, o dönemdeki Batılılaşma ve modernleşme projelerinin bir parçası olarak hayata geçirilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız Recep Şentürk "Niçin Yeni Din Sosyolojileri? Batı'da ve İslam Dünyasında Arayışlar", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumunu Bildirtileri*, İstanbul 2005, s.16.

4 Mustafa Keskin, "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, C.4, Sa.2, Samsun 2004, s.8

2. Erken Dönem Türk Sosyolojisinin Genel Karakteristiği

İmparatorluğun son yıllarında sosyolojinin, Osmanlı/Türk aydınlarının şahsi ilgilerine mazhar olan temel bir disiplin olmasının yanı sıra, bir ders olarak da yaygın ve örgün eğitim kurumlarında okutulmaya başlanması, Türkiye’de sosyolojinin akademik, politik ve entellektüel çevreler nezdinde geniş kabul görebilmesi hızlı bir gelişme seyri izleyeceğinin de ilk işaretlerini vermektedir. Zira üniversiteden önce ve ilk defa olarak Ziya Gökalp’in 1910-1911 yıllarında Selanik’teki İttihat ve Terakki okulunda verdiği sosyoloji dersleri, bizlere bu bilimin Türk siyasal yaşamındaki yeri hakkında da önemli bazı ipuçları sunmaktadır. Öte yandan Türk üniversite tarihi incelendiğinde ise sosyolojinin bir ders olarak ilk defa 1912 yılında Maarif Nazarı Emrullah Efendi döneminde, Darülfünun’un idari ve akademik yapısı ile eğitim programları üzerinde gerçekleştirilen yeni düzenlemeler kapsamında yükseköğretim programlarına dahil edildiğini görmekteyiz. 1914 yılında ise yine Ziya Gökalp’in öncülüğünde, Darülfünun Edebiyat Şubesi’nde bir “Sosyoloji Kürsüsü”nün kurulmuş olduğunu görüyoruz ki bu gelişmeler Dünya’daki ilk örnekleriyle hemen hemen aynı tarihlerde gerçekleşmiştir. Kısa bir süre sonra, 1915 yılında, Türkiye’deki ilk sosyoloji enstitüsü olan İçtimaiyat Dar’ülmesaisi’nin kurulduğunu ve hemen ardından 1917 yılında ise bu enstitü bünyesinde yürütülen sosyolojik çalışmaların yayınlandığı “İçtimaiyat Mecmuası” isimli bilimsel bir derginin⁶ de yayın hayatına başladığını görmekteyiz.

5 İlk sosyolojik bilgiler, Türk entellektüel ve siyasal yaşamına çeviriler yoluyla girmiştir. Türkiye’de kapağında “sosyoloji” kelimesi geçmekte olan ilk kitap, Mustafa Suphi tarafından Fransızca’dan Türkçeye tercüme edilen ve 1912 (Rumi 1328) yılında İstanbul’da “Mürettibin-i Osmaniyye Matbaası”nda basılmış olan, Emile Bouglé’in “Qu’est ce que la sociologie” (İlm-i İçtimai Nedir?) isimli eseridir.

Türkçe’deki ilk sosyoloji ders kitabı ise Ziya Gökalp tarafından 1913 (Rumi 1329) yılında kaleme alınmış olan “İlm-i İçtimai” dir. Bu kitap Ziya Gökalp’in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde verdiği derslerin notlarından oluşmaktadır. 64 sayfaadan oluşan ve taşbasaklı olan bu eser İstanbul’da Darülfünun-i Osmanî Edebiyat Şubesi müderrislerinden Hamit Sadi Selen’in yönetiminde yayınlanmıştır. Kitap Türkçe’dir fakat Osmanlı alfabesiyle yazılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi edinmek için ayrıca bakınız, Zafer Toprak, “Türkiye’de Toplum Biliminin Doğuşu”, *Türk Toplum Bilimcileri*, (Edt: Emre Kongar), İstanbul 1996, s.16-17.

6 Sosyolojinin Türk düşünce dünyasına girişi, ilk önce süreli yayınlar marifetiyle gerçekleşmiştir. Her ne kadar Servet-i Fünun, Meşveret, Fecri Atı gibi fikir ve edebiyat mecmualarının bazı sayılarında sosyoloji ile ilgili makalelere yer verilmiş olsa da, isminde sosyoloji sözcüğü bulunan ilk dergi, “Ulum-i İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası”dır. Dergi 1908-1911 yılları arasında İstanbul’da 27 sayı yayımlanmıştır. Dergiyi çıkaranlar: Ahmet Şuayp, Mehmet Cavit ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı)’dır.

Sosyoloji makalelerinin yayımlandığı bir başka düşünce dergisi ise İstanbul’da 1914 yılında çıkarılan “Türk Bilgi Cemiyeti”nin yayın organı olan “Bilgi Mecmuası”dır. Bu konuda ayrıntılı bilgi edinmek için ayrıca bakınız, Zafer Toprak, “Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası”, *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri*, (Der: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s.247-254.

Yine aynı dönemde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü’ne bağlı olarak 1915 yılında kurulan “İçtimaiyat Dar’ülmesaisi” nin süreli yayını olarak 1917 yılı Nisan ayında faaliyetlerine başlayan “İçtimaiyat Mecmuası” da, sosyoloji yazılarının yayımlandığı önemli dergiler arasında yer almaktadır. Derginin genel yayın yönetmeni Ziya Gökalp’tir. Günümüzde “Sosyoloji Dergisi” adıyla ve yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü tarafından yayımlanmaya devam eden bu dergi, Türkiye’de bugüne kadar, araya bazı kesintiler girmiş olsa da, yayın hayatına devam etmeyi başarabilen en eski, en köklü sosyoloji dergisidir. Derginin Osmanlıca alfabeye yayımlanan ilk altı sayısı, 1997 yılında Latin alfabesine dönüştürülerek yeniden yayımlanmıştır (Meriç-Yazan, 1997:viii). Daha sonra

Türkiye’de sosyolojinin üniversite çatısı altına alınıp bir statüye kavuşturularak kurumsallaşmasındaki kişisel gayret ve başarılarının yanı sıra, dönemin şartları içinde yeni üniversite anlayışının gelişmesinde ve yükselmenin yeniden yapılandırılmasında, Ziya Gökalp’in öncü çalışmaları oldukça etkili olmuştur. Gökalp’in; tarih, etnoloji ve Türkiyat araştırmalarından, ilahiyat çalışmalarına dek uzanan geniş yelpazedeki vizyonu, pek çok araştırmacıya esin kaynağı olmuştur. Türk siyasal yaşamında erken cumhuriyet döneminin bürokratik aydınları, sosyolojik bilginin sunduğu perspektifi, Gökalp’in girişimleri neticesinde Türk modernleşmesi çerçevesinde yürütülen pek çok reform hareketinde etkili bir biçimde kullanmışlardır. Bu bağlamda Türk modernleşmesini, siyasetle sosyolojinin birbirine eklenmediği bir düzlemde gelişen sosyo-politik ve kültürel bir proje olarak da niteleyebiliriz. Öte yandan, birey merkezli bir yaklaşımdan ziyade, bütüncül bir toplum anlayışını sosyal problemlerin çözümünde merkeze alan Ziya Gökalp sosyolojisinin epistemolojik ve ontolojik çerçevesi, büyük ölçüde geleneksel kültürel kodlarla da örtüşerek Türkiye’nin yeni siyaset önerilerinde sıkça başvurabileceği işlevsel bir program oluşturmuştur. Dolayısıyla sosyolojinin Türk modernleşmesinin erken dönemlerinde kamuoyunda ön plana çıkmasında; devletin içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtulmaya yönelik çözüm

1919-1920 yılları arasında, “Meslek-i İctima” derneğinin yayını olarak İstanbul’da Mehmet Ali Şevki tarafından 6 sayı çıkarılabilen “Meslek-i İctima” dergisinde ise monografik çalışmaların yayımlandığını görmekteyiz. Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız, Muzaffer Sencer, “Mehmet Ali Şevki”, *Türk Toplum Bilimcileri*, (Edt: Emre Kongar), İstanbul 1996, s.34. Erken dönem Türk sosyolojisinin ortaya koymuş olduğu bu entellektüel birikimin daha sonraki dönemlerde de çeşitli fakülteler, enstitüler ve dernekler çatısı altında yayımlanan dergiler marifetiyle Türk düşünce dünyasına yön vermeye devam ettiğini görmekteyiz. Bunlardan en önemlisi Türkiye Harsı ve İctimai Araştırmalar Derneği’ne bağlı olarak faaliyet gösteren ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nden Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun şahsi çabalarıyla yayın hayatına 1934 yılında başlayan “İş ve Düşünce” dergisidir. Ancak ilerleyen yıllarda bu dergi yayın hayatına “Türkiye İktisadi ve İctimai Araştırmalar Mecmuası” adıyla devam etmiştir.

Kurumsal kimliği olan diğer bir dergimiz ise yine İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi tarafından yayımlanan “Sosyoloji Konferansları”dır. “İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi” tarafından iki yılda bir yayımlanan bu dergi konferans tebliğlerinden oluşmaktadır.

Bu akademik sosyoloji dergilerinin yanı sıra günümüzde bazı üniversitelerin sosyoloji bölümlerinin yayımladıkları dergiler de bulunmaktadır. Kurumsal destekten çok akademisyenlerin kendi çabalarıyla çıkardıkları bu dergiler arasında Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün çıkardığı “Sosyoloji” (“Seminer” adı ile yayına başlamıştır) ile Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün on-line dergi statüsünde çıkarmakta olduğu “Sosyolojik Araştırmalar Dergisi” sayılabilir. Öte yandan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nün çıkarmakta olduğu “Sosyoloji Dergisi” ise yayın hayatına devam edemeyen dergilerimiz arasına girmiştir. Bunların dışında çeşitli üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitüleri, Edebiyat, İdari Bilimler, İlahiyat, Hukuk ve Eğitim Fakülteleri, tarafından çıkarılan kurumsal kimlikli dergilerde de sosyoloji ile ilgili pek çok bilimsel makale yayımlanmaktadır. Üniversiteler dışında özel yayınevleri tarafından çeşitli isimler altında yayımlanan saygın dergiler de bulunmaktadır. Sosyoloji Derneği tarafından Ankara’da 2002 yılından beri yayın hayatına devam etmekte olan “Sosyoloji Araştırmaları Dergisi” de sosyoloji alanı ile ilgili özgün bilimsel araştırmaların yayımlandığı önemli bir başka süreli yayınıdır. Bu konuda daha geniş bilgi edinmek için ayrıca bakınız, Nilgün Çelebi, “Türkiye’de Sosyolojinin Kurumsallaşması”, *Türkiye’de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.56-57.

arayışlarının yanı sıra dönemin koşulları içinde Ziya Gökalp'in bu minvaldeki entelektüel çabaları önemli bir rol oynamıştır.⁷

3. Türk Sosyolojisinde 1950'li Yıllara Kadar Etkili Olmuş Ekoller ve İsimler

Türk sosyolojisinin geçirdiği aşamaları; kişiler, dönemler, sosyoloji yapma tarzlarındaki çeşitlilikler ve(ya) başvuru kuramsal, kavramsal ve metodolojik yaklaşım denemelerindeki farklılıklar temelinde ele aldığımızda, ayırıştırılan tarihsel dönemlerin, Türkiye'deki sosyo-politik yönelimlere ya da dönüşümlere göre şekillendiği söylenebilir. Yani Türk sosyoloji tarihindeki ana evreleri belirleyen süreçler büyük ölçüde; Türkiye'deki sosyal, politik ve düşünsel hatlarda meydana gelen kırılma, kopma noktalarının tarihi olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda özellikle Fransız sosyoloji ekolünün etkisinde şekillenen Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin entelektüel birikimi, Türkiye'deki ilk dönem sosyolojik çalışmaların önünün açılmasında oldukça etkili olmuştur. Batı'da kuramsal ve uygulamalı olmak üzere iki ana koldan gelişimini devam ettiren sosyolojinin kuramsal yönü, Kıta Avrupası'nda, uygulamalı yönü ise Anglo-Sakson ülkelerinde ağırlık kazanarak yaygınlaşmıştır.⁸ Kıta Avrupası'nın kuramsal sosyolojik ekolü Ziya Gökalp, Anglo-Sakson ülkelerinde ağırlık kazanmış olan uygulamalı sosyolojik ekol (Science Social) ise Prens Sabahattin aracılığıyla Türkiye'ye girmiştir. Ziya Gökalp'in 1914 yılında Birinci Dünya savaşının patlak verdiği sıkıntılı günlerde Darülfünun'da bir kürsü, şube (anabilim dalı) olarak akademik statüsüne kavuştuğu.⁹ Sosyoloji kürsüsünün bir özelliği de, eğitim ve öğretim hayatına, Fransa'da Durkheim'in önderliğinde kurulmuş olan Paris'teki Sorborne Üniversitesi sosyoloji bölümünden bir yıl sonra başlamış olmasıdır ki Sorborne Üniversitesi, dünya genelinde, sosyolojinin bağımsız bir bölüm olarak ilk kez teşekkül ettiği yüksek öğrenim kurumudur. 1924 yılında ise sosyoloji, liselerimizde ve öğretmen okullarında bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır ki o zamana kadar dünyanın hiçbir ülkesinde sosyoloji dersi yükseköğrenimin dışındaki diğer kademelerde yani ilk ve orta dereceli eğitim kurumlarında henüz bir ders olarak okutulmamaktaydı. Öte yandan bu aşamaya gelinceye kadar, sosyolojik perspektife sahip öncü düşünürlerimizin ya da sosyolojinin Türkiye'deki ilk habercilerinin ortaya çıkışlarını 19. yüzyılın sonlarına dek geriye götürebiliriz. Örneğin Ahmet Cevdet Paşa'nın "Mecelle"nin oluşumuna esas teşkil eden sosyolojik çözümlenmeleri, Türk sosyolojisinin ilk örnekleri arasında sayılmayı fazlasıyla hak etmektedir. Ayrıca Ahmet Şuayb, Mehmet Cavit, Rıza Tevfik ve Hüseyin Cahid gibi "Servet-i Fünun" çevresi düşünürlerinin edebi yazılarına yansıyan Fransız sosyolojisi

7 İsmail Coşkun, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, (Edt: İsmail Coşkun), İstanbul Bağlam Yayıncılık 1991, s.14-16.

8 Birsen Gökçe, "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sa.1-2, Ankara 2000, s.74.

9 İsmail Coşkun, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, (Edt: İsmail Coşkun), İstanbul Bağlam Yayıncılık 1991, s.14.

etkisinden de söz edebiliriz. Yine bu isimlerin daha doğrudan sosyolojik olarak niteleyebileceğimiz; politik, kültürel ve toplumsal içerikli metinlerini yayınladıkları “Ulumu İktisadiye ve İçtimaiyye Mecmuası”, Türk sosyolojisinin ilk düzenli, süreli yayını olarak kabul edilmektedir.¹⁰

Osmanlı/Türk toplumunda Avrupa'dakine benzer sınıflı bir toplumsal yapıyı doğuracak tarihsel ve sosyo-kültürel dinamiklerin olmayışı, ilk dönem sosyolojik düşüncemizin görece daha muhafazakâr bir minvalde gelişmesini gerektirmiştir. Bu bakımdan Türkiye'de, örneğin Fransız sosyolog Le Play'in takipçisi Prens Sabahattin'in; “adem-i merkeziliği” savunan ve devletçi (kamucu) bir yapıdan bireyci (liberal) bir yapıya geçişi öneren sosyolojik görüşleri yerine, Ziya Gökalp'in, Durkheim sosyolojisinin, işbölümüne dayalı, organik dayanışma halindeki toplum anlayışına dayanan görüşlerinin sağladığı perspektife, merkezi ve yekpare bir ulus-devletin kurulmasına yoğunlaştırdığı sosyolojik çabası¹¹ politik çevrelerce yaygın kabul görmüş ve Gökalp'in merkezin ideoloğu haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Gökalp sosyolojisi 1940'lı yıllara kadar Türkiye'deki sosyolojik çalışmaların neredeyse tek esin kaynağı olmuş ve liselerde okutulan sosyoloji dersi öğretim programlarında Gökalp sosyolojisinin ana ilkeleri ağırlığını daima hissettirmiştir.

Gökalp'in ardından Alman idealist ekolün önde gelen temsilcilerinden Goethe, Schelling ve Fichte'nin düşünsel izlerini taşıyarak felsefeyi sosyolojik düşünceyle buluşturmaya çalışmış olan ilk kuşak sosyologlarımızdan biri olarak kabul edilen Mehmet İzzet'in 1928 yılında İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri ve konferansları verdiğini görmekteyiz. milliyetçiliği, hocası Gökalp'e yakın bir çizgide yorumlayarak “yeni bir tesañüt (dayanışma) bağı” olarak kabul eden İzzet; milliyet fikrinin her şeyden önce bir ideal (ülkü, mefkure) olduğu görüşüne ağırlık vererek ırkçı teorilerin eleştirel bir tahlilini gerçekleştirmiştir.¹² 1933 yılındaki üniversite reformundan sonra ise İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'dan, Nasyonel Sosyalistlerin baskısından kaçarak Türkiye'ye sığınan bir grup Yahudi asıllı Alman profesörün, İstanbul Üniversitesi sosyoloji bölümündeki akademik etkinliğinin önem kazandığını görmekteyiz.

1934 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Edebiyat, Hukuk ve İktisat Fakültelerinde sosyoloji dersleri veren ve Mehmet İzzet'in öğrencisi olan Ziyeddin Fahri Fındıkoğlu üzerindeki bu Alman etkisi; cumhuriyetin ilk yıllarında kalkınma hamlesi içerisinde olan ve milli ekonomisini tesis etmeye çalışan genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çıkarlarıyla da uzlaşan bir anlayışla birleşerek, onun, iktisadi sosyolojiye ağırlık vererek “iş”e dönük sosyolojiyi bir sosyal politika bilgisi olarak ele alan bir yaklaşımı benimsemesini gerek-

10 Yasin Aktay, “Türk Sosyolojisinin Özdüşünümselliğine Katkı: Siyaset ve Sosyolojinin Eklenmesi Üzerine” *Tezkire Dergisi*, Sa. 25, Ankara 2002, s. 62-76.

11 Y. Aktay, a.g.e., s.70

12 Aynur İlyasoğlu, “Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C.8, 1985, s. 2171.

tirmiş ve bu yaklaşım çerçevesinde, Türkiye'deki iş hayatının sorunlarına ve işçi-işveren ilişkilerinin çözümlenmesinde sosyolojinin rolüne ağırlık veren "kooperasyon sosyolojisi"nin temellerini atmasında etkili olmuştur.

1940'lı yıllarla¹³ birlikte Türk Sosyolojisi, İstanbul'un dışında ikinci bir merkeze ve anlayışa daha kavuşmuştur. Ankara'da, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde; aralarında Niyazi Berkes¹⁴, Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu'nun da bulunduğu bir grup bilim insanı tarafından yürütülen çalışmalarla Türkiye'de ilk defa sosyal yapı ve değişme alanında mikro sosyolojik saha araştırmalarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Aralarında Amerika'da doktora tezi olarak hazırlanmış olan çalışmaların da bulunduğu bu uygulamalı köy sosyolojisi araştırmaları; istatistik, korelasyon hesaplamaları, mülakat, arşiv-kayıt taraması gibi çeşitli araştırma yöntem ve tek-

13 Erken cumhuriyet döneminde Türk sosyolojisi, sosyal, iktisadi ve hukuki alanlarda gerçekleştirilen inkılaplar marifetiyle modernleştirilmek istenilen Türk toplumunun, pek çok alandaki hedef ve amaçlarının ne olması gerektiğine ilişkin daha ziyade "spekülatif" yorumlara dayanan çalışmaların ardından, 1940'larda toplumun nasıl değiştiğini gözlemek üzere yapılan köy monografilerinin ilk örneklerinin verildiği bir seyir takip etmiştir. Bu örneklerin ilki Niyazi Berkes'in, 1942 yılında yayımlanan "Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma" adlı eseridir. Diğeri ise Hilmi Ziya Ülken'in öğrencileri ile birlikte gerçekleştirdiği ve 1943'de Sosyoloji Dergisi'nde yayımlanan "Garbi Anadolu Köy Monografileri"dir. 1940 Yılı'ndan itibaren, gerek İstanbul, gerekse Ankara kökenli sosyologların hızla köy monografilerine yönelmeleri dikkat çekmektedir. Bu araştırmaları takiben daha sonraki yıllarda örneğin Behice Boran (1945) ve İbrahim Yasa'nın (1955) köy monografileri de peş peşe yayımlanmıştır. Böylece bu sosyologlar Türk sosyoloji tarihinde, Mehmet Ali Şevki Bey'in Toplumsal Yapı ve Değişme alanında yapmış olduğu "Kurna Köyü" araştırması ile başlattığı köy monografisi geleneğinin oluşumuna katkı sağlamışlardır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak için ayrıca bakınız, Yıldız Akpolat, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Sosyolojisi", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir, Eskişehir 2013, s.75-95.

14 Niyazi Berkes bir bilim olarak sosyolojinin sınırları ve kapsamı üzerine yürütmüş olduğu tartışmalarda, sosyoloji ile diğer sosyal bilim disiplinlerinin bir köy topluluğuna yaklaşım tarzları arasındaki temel farkları ortaya koymak suretiyle sosyolojinin özgünlüğüne işaret etmektedir. Berkes'e göre, sosyolojik bir araştırma, kırsal toplumun sosyal yapısı, organizasyonları, değerleri ve kurumları ile modern teknolojik değişim dinamiklerinin karşılıklı etkileşimlerine mercek tutmaktadır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için ayrıca bakınız Niyazi Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara 1942, s.5.

Sosyolojik bir çalışma ile asıl dikkatler, tüm maddi ve manevi kurumların ve değerlerin, toplumsal bütünleşmeye nasıl katkıda bulunmak için rol ifa ettiklerini ortaya koyabilmek noktasına yoğunlaştırılmaktadır. Berkes, 1960'ların sonlarına kadar devam eden sosyoloji-işlevselcilik özdeşleşmesine paralel olarak, sosyolojik araştırmaların işlevselci kuramsal temellerine atıf yapmaktadır. Bu dönemde yürütülen köy sosyolojisi çalışmalarında söz konusu sosyologlar yapıdan ziyade değişmeye odaklı bir yaklaşımı benimsemektedirler. Berkes'e göre, bunun amacı, tıpkı Batı'da gelişen pozitivist sosyolojide olduğu gibi, sosyal değişmeye etki eden faktörleri belirlemek ve böylece sosyal değişme sürecine bilimsel surette yön vermektir.

Berkes, köy sosyolojisi çalışmalarında öncelikle köyün coğrafi yapısını inceleyerek işe koyulmuştur. Böylece maddi olandan manevi olana doğru takip eden bir araştırma metodolojisini benimsemiştir. Kırsal yapıdaki maddi unsurların başatlığına gönderme yapan bu yaklaşımda, o dönemdeki koşullarda, Türkiye'de toplumsal yapı ve değişme sosyolojisi alanında yürütülen pek çok araştırmada benimsenen Marksist sosyolojinin izlerini taşıdığı görülmektedir. Daha sonra köyün demografik yapısı üzerinde duran Berkes, ekonomik bir birim olan hane halkı nüfusu ile üretim süreci arasındaki ilişkiden hareketle geleneksel köy ailesinde çocuksuzluğu yadırganmasının sosyolojik ve antropolojik açıdan bir çözümlemesini ortaya koymaktadır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için ayrıca bakınız Niyazi Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara 1942, s.32

niklerinin kullanıldığı, teori ve pratik bilgisinin harmanlandığı ilk sosyolojik çalışmalar olması nedeniyle Türk sosyoloji tarihinde önemli kilometre taşlarından birini teşkil etmişler ve sonraki araştırmacılar için birer esin kaynağı olmuşlardır. Ankara ekolü yürütmüş olduğu bu araştırmalarla daha sonraki yıllarda Türkiye’de sosyolojinin üniversitelerde kurumsallaşmasında, bağımsız bir disiplin olarak kabul görmesinde ve akademik bilimsel meşruiyetini kazanmasında oldukça etkili olmuştur. Ancak bu ekole mensup olan sosyal bilimcilerin benimsedikleri diyalektik yöntemin, toplumsal olguları ele alırken, bütünlük ilkesini gözden kaçırmaması ve araştırma sınırları içine dahil olan yerleşim birimlerinin, yerel tarihsel birikimini ortaya koymadan, buradaki toplumsal dönüşümü, bütünüyle Batılı evrimsel/çizgisel tarih anlayışı içinde açıklama eğilimleri, ¹⁵ bu düşünürlerin eleştiri aldıkları en temel hususlar olarak dikkati çekmektedir. Dil-Tarih ekolü, sosyolojik çözümlemelerinde, tarihsel diyalektik açıklamalara ağırlık vererek, çatışma kuramına dayalı toplumsal bir model sunmaktaydı. Bu yaklaşım tarzı aynı zamanda, toplumsal bütünlüşmeye dayalı bir sosyal bünye tasarımı gerçekleştirme hedefine yönelmiş olan yerleşik resmi görüşten radikal bir sapmayı temsil eden muhalif bir duruşu temsil etmekteydi.

Yakın dönem siyasi tarihimizde 1947 DTCF tasfiyesi olarak bilinen ve 7 yıl kadar süren bir dönemin ardından, başlangıçta Fransız sosyoloji ekolü etkisinde ve İstanbul’un tekelinde yürütülen sosyoloji anlayışının bir alternatifi olarak ortaya çıkan Amerikan sosyolojisi ağırlıklı Ankara ekolüne bağlı bazı öğretim üyelerinin üniversitedeki görevlerine son verilmesiyle neticelenen bu girişimi takip eden ilk yıllarda ¹⁶ Türkiye’deki sosyoloji araştırmalarında kısa süren bir duraklama döneminin yaşandığı dikkati çekmektedir. Ancak bu dönemde İstanbul ekolünün önde gelen temsilcilerinden ve sosyal bilimlerin birçok alanında hala en yetkin çalışmaların sahibi olma özelliğini koruyan Hilmi Ziya Ülken, eserleri ile felsefe ağırlıklı bir sosyoloji anlayışının ya da sosyolojik bilginin ontolojik temellendirilmesine yönelik bir sosyolojik çaba-

- 15 Doğan Ergun, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nde Sosyoloji ve Gelişmesi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, 1985, s. 2161.
- 16 1940-1950 yılları arasında Türk sosyolojisinin kuramsal ve metodolojik yönelimler açısından ortaya koyduğu genel özellikleri şu başlıklar altında incelemek mümkündür:
 - a) Türk sosyolojisi Fransız etkisinin yanı sıra yeni gelişen Amerikan sosyolojisine eğilim göstermeye başlamıştır,
 - b) Ankara’da DTCF Sosyoloji Bölümünün kuruluşu ile İstanbul sosyoloji ekolü tek olma ayrıcalığını yitirmiştir,
 - c) 1940’lı yıllarda Marksizm’e eğilim artmıştır,
 - d) Köy ve şehir araştırmaları ivme kazanmıştır,
 - e) Bu dönemde gerçekleştirilen sosyolojik araştırmaların temel amacı, toplumsal yapı analizlerinin sunduğu veriler ışığında Türkiye’nin modernleşme/Batılılaşma durumu hakkında güvenilir bilgilere sahip olmak,
 - f) Bu dönemle birlikte Türk sosyolojisinin artık resmi ideoloji savunusu yapmaktan ziyade, Türk toplumunun sosyal yapısını keşfe yönelen uygulamalı araştırmaların verilerine dayalı somut göstergelerden hareketle eleştirel bir tutum içerisine girmiş olduğu söylenebilir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için ayrıca bakınız, Hacı Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1999, s.73-74

nın, Mehmet İzzet'ten sonraki temsilcisi olarak Türk sosyolojisinin gelişme dönemine yapmış olduğu büyük katkılarıyla bu durgunluğun aşılmasında etkili olmuştur.

4. 1950-1960 Döneminde Türkiye'de Sosyoloji

Türkiye'de 1950 yılında yapılan genel seçimlerde ilk defa gizli oy, açık sayım ve tek dereceli bir seçim sistemi uygulanmış ve 1946 yılında kurulan Demokrat Parti iktidara gelmişti. Dış siyasette ise II. Dünya Savaşı sonuçlarına bağlı olarak kurulan yeni uluslararası dengeler, Türkiye'nin, İngiltere ve Amerika'nın liderliğinde oluşan liberal Batı bloğuyla bütünleşme sürecine girmesinde etkili olmuştu. Bütün bu iç ve dış politik, ekonomik, sosyal ve kültürel süreçler Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarını da etkilemiş ve Amerikan merkezli bilimsel ve sosyolojik perspektifler, ülkemizde etkili olmaya başlamıştır. Bu bağlamda, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, 1950-1960 döneminde Türk sosyolojisinin farklı özellikler gösterdiğini söylemek mümkündür. 1950'lerin ikinci yarısında yapısal-fonksiyonalist sosyoloji anlayışı Türkiye'deki sosyal bilim araştırmalarına yön vermeye başlamıştır. Dolayısıyla, "Science Sociale" ekolünün etkisindeki sosyologlar, toplumsal sorunları, alan araştırmaları ve tecrübi sosyolojinin rehberliği ile çözüme önerisinde bulunarak yoğun bir şekilde saha araştırmalarına yönelmişlerdir. 1940'lı yıllarda etkin olan birçok sosyolog tasfiye edilirken, yeni anlayışa uygun sosyologlar, yeni uluslararası tercihler doğrultusunda ve ülkenin koşulları elverdiği ölçüde yeni ve eski konuları, yeni eğilimler çerçevesinde ele almışlardır.¹⁷ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra¹⁸ başlı başına uluslararası bir güç konumuna erişen Amerika Birleşik Devletleri, sanayileşmesine ivme kazandırarak bu doğrultuda şekillenen sosyolojik geleneğini de endüstriyel işletmelerde, fabrikalarda davranış temelli ve salt insan ilişkilerine indirgenmiş bir toplumsallık anlayışına ve daha çok sosyal psikolojik bir içeriği bulunan mikro sosyolojik küçük grup araştırmalarına ağırlık vererek şekillendirmiştir. Devletçi/toplulukçu yapıdan ferdiyetçi yapıya doğru geçişin Türk toplumunu Batı uygarlığına yakınlaştıracakı öngörüsünde bulunan dönemin sosyologları, aslında bireycilik idealine de tam anlamıyla

17 Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "1950-1960 Döneminde Türk Sosyolojisi", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.97, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

18 1950'lere kadar resmi söylemde, liselerde ve kısmen üniversitelerde etkin olan sosyoloji anlayışı; A. Comte, E. Durkheim tarafından geliştirilen ve Türkiye'de Ziya Gökalp'in benimseyip temsil ettiği sosyolojizm ekolü olmuştur. 1950'lerde sosyolojik görüşleri ve özellikle yöntem anlayışıyla öne çıkan sosyolog ise Prens Sabahattin olmuştur. Anglo-Saksonların II. Dünya Savaşı'nı kazanmaları, Türkiye'de de "Science Sociale" ekolü doğrultusundaki görüşleri öne çıkarmıştır. 1950'li yıllarda neredeyse tüm sosyologlar "Science Sociale" ekolünden övgü ile bahsetmişlerdir. Dönem sosyologlarından Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Cavit Orhan Tütengil, İbrahim Yasa, Cahit Tanyol, Tahsin Demiray, Selahaddin Demirkan, Oğuz Arı ve özellikle Nurettin Şazi Kösemihal ekolün önemini vurgulamış, Türkiye'nin sorunlarının araştırılmasında bu ekolün önerdiği tekniklerin kullanılmasının yararlarına değinmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız, Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "1950-1960 Döneminde Türk Sosyolojisi", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.98, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

bağlı kalmayarak, toplumculukla bireycilik arası çözümler önermişler ve toplumsal yapı ile bireyi dengelemeye çalışan sosyolojik tezler öne sürmüşlerdir.¹⁹ 1950-1960 döneminde sosyolojinin çeşitli alt disiplinlerini ilgilendiren pek çok konuda araştırma yapılmıştır. 1950'lerde öne çıkan konuların başında kırsal dönüşüm, sosyo-kültürel değişim ve Batılılaşma gelmektedir. Bu dönemde, toplumun tüm kesimlerince tartışılan din, dini reform, laiklik gibi meseleler Ali Fuat Başgil, Çetin Özek gibi bazı akademisyen hukukçular tarafından sosyolojik boyutlarıyla da ele alınan bazı çalışmalara konu edilmiştir.

1950-1960 dönemi Türk sosyolojisi²⁰, "Science Sociale" ekolünün etkisinde, özellikle köy sosyolojisi alanında yürütülen monografik saha araştırmalarının yoğunlaştığı bir gelişme seyri takip etmiştir. Bu dönemde köy sosyolojisi çalışmalarına ağırlık verilmesinin temel nedenleri arasında; genel nüfusun büyük bir bölümünün yaşadığı köylerdeki sosyo-kültürel yapının, hangi sosyolojik koşullarda daha hızlı bir değişim sürecine sokularak modernleştirilebileceği ve bunun için değişmeye eğilimli olan ve dirençli olan yanların belirlenerek özellikle değişimin önünde engel teşkil eden, katı örf, adet, gelenek ve göreneklerin yumuşatılması için nelerin yapılabileceği gibi hususların belirlenmesine duyulan ihtiyaç bulunmaktaydı. 1950'li yıllarda toplumsal değişim ve Batılılaşma konusundaki çalışmalarıyla öne çıkan ve dönemin hakim zihniyetini temsil eden isim, Mümtaz Turhan olmuştur. Dönemin sosyologlarına ve Mümtaz Turhan'a²¹ göre, bugün bir dünya uygarlığı haline gelmiş olan Batı medeniyeti karşısında Batılılaşmaya ihtiyaç var mıdır, yok mudur gibi bir soruyu sormak anlamsızdır. Ülkenin idaresini yürütmüş olan daha önceki kadrolar bu konunun yaşamsal önemini kavrayarak kesin kararlarını zaten vermişlerdir. Dolayısıyla Batılılaşmak ülkenin önündeki kaçınılmaz ve zorunlu tek seçenektir.

- 19 Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "1950-1960 Döneminde Türk Sosyolojisi", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.98, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- 20 Dönemin önde gelen sosyologlarını ve onların önemli eserlerini şöyle sıralamak mümkündür:
- 1) Hilmi Ziya Ülken ve önemli eserleri: Tarihi Maddeciliğe Reddiye (1951), Sosyolojinin Problemleri (1955), Sosyoloji Rehberi (1955), Dünyada ve Türkiye'de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları (1956), Veraset ve Cemiyet (1957), İslam Felsefe Tarihi (1957), Felsefeye Giriş (1957).
 - 2) Mümtaz Turhan ve önemli eserleri: Kültür Değişimleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik (1951), Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri (1954), Garplılaşmanın Neresindeyiz (1956).
 - 3) Cavit Orhan Tütengil ve önemli eserleri: Prens Sabahattin (1954), Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar (1869-1953) (1954), Ziya Gökalp Üzerine Notlar (1956), Montesquieu'nun Siyasi ve İktisadi Fikirleri (1956).
 - 4) Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve önemli eserleri: İçtimaiyat: Metodoloji Nazariyeleri (1950), İbn-i Haldun'da Tarih Telakkisi ve Metod Nazariyesi (1951), Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim (1955), Hukuk Sosyolojisi (1958).
 - 5) Cahit Tanyol ve önemli eserleri: Örf ve Adetler Sosyoloji Bakımından Sanat ve Ahlak (1954), Sosyal Ahlak (1960).
 - 6) İbrahim Yasa ve önemli eserleri: Hasanoğlan Köyünün İçtimai-İktisadi Yapısı (1955), Sındı Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı (1960).
 - 7) Tahir Çağatay ve önemli eserleri: Kapitalist İçtimai Nizam ve Bugünkü Durum (1958).
 - 8) Nurettin Şazi Kösemihal ve önemli eseri: Sanat ve Düşünce (1957).
- 21 Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, İstanbul 1972, s. 63.

1950'lerde sosyologların tartışmaya açtıkları konular arasında Türkçenin sadeleştirilmesi, dilin özellikleri, Türkçeyi etkileyen faktörler, meslek dili ve terminolojisi, Türkçenin kısırlaşması, bozulması gibi dil ile ilgili meseleler de bulunmaktaydı. Liberal Batılı ülkelerin II. Dünya Savaşı'ndan üstün çıkmaları ve ardından dünyanın iki bloğa ayrılmasıyla başlayan soğuk savaş döneminin yansımaları, tüm yoğunluğu ile Türkiye'de de hissedilmiştir. Bu bağlamda sosyologlar, demokrasi ve liberalizmi yücelten, komünizmi, sosyalizmi ve sol hareketleri ise eleştiren çalışmalar kaleme almışlardır. Dönemin bazı sosyologları devletin ekonomik alandaki sorumluluklarına sınırlar getirerek kamu yatırımlarını azaltması gerektiğini savunurken, liberalizmi önemsediklerini ifade etmektedirler. Sosyologlar, siyaset ve ekonominin iç içe geçtiği bir dönemde, liberal ekonomi politikalarının yön verdiği toplumsal değişme süreçlerinin sosyolojisini yapmışlardır. Bazı sosyologlar ise devletçilik, sosyalizm, sendikacılık, kooperatifçilik, sanayileşme ve ekonomik yapı gibi konularda yürüttükleri çalışmalarla, Türkiye'de orta sınıfın genişletilmesi hususunda fikir birliği içerisinde olduklarını ortaya koymuşlardır.²² Öte yandan eğitim sorunları her dönemde Türk sosyolojisinin önemli konuları arasında yer almıştır. 1950'li yıllarda da öğretmen yetiştirme, eğitim politikası, okul ve öğretmen sayılarındaki yetersizlikler, yükseköğretim, iç ve dış göçün eğitim çağındaki gençler ve çocuklar üzerindeki etkileri gibi konular sosyologların odaklandığı ana temalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin hakim sosyoloji anlayışına göre, eğitim, Batılılaşmanın en önemli araçlarından biridir ve eğitim politikalarının ana sorunları; Türkiye'nin kalkınma, ilerleme ve çağdaş uygarlık düzeyinde bir ulus olma yolundaki sorunları ile aynıdır. Bazı sosyologlar Türk eğitim sistemindeki aksaklıkları, Batılı bilim zihniyetine sahip yeterli sayıda bilim insanının bulunmayışına bağlarken, bazı sosyologlar da eğitim alanında görülen genel aksaklıkları, başka ülkelerde başarılı olmuş eğitim sistemlerinin aynen ülkemize aktarılmasına bağlamaktadırlar. Bunun uygun ve etkili bir yöntem olmadığını ifade eden sosyologlar, eğitim sorunlarının toplumsal ihtiyaçlar ve ulaşılmak istenilen hedefler doğrultusunda bir eğitim felsefesi geliştirilerek ve bu felsefeye uygun çalışmalar yürütülerek, okullarda uygulanan öğretim ilke ve yöntemlerini yaşamın gereksinimlerine, günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlemek suretiyle çözülebileceğini öne sürmekteydiler.²³ Dönemin sosyologları, öğretmenlerin görevinin sadece öğrencilere ders vermek olmadığını, öğretmenin okul dışında da bazı sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin toplumsal sorumluluk bilincine sahip bireyler olarak okul dışında gerçekleştirmeleri gereken eğitim faaliyetlerinin başında yurt ve dünya gündemini yakından izleyerek kendilerini sürekli yenilemeleri gelmektedir. Öğretmenin ikinci faaliyet alanı ise sosyal çevresinin sorunlarına duyarlı olmasıdır. Öğretmenin okul dışındaki diğer bir görevi ise bilimsel düşünce ve faaliyetler ile teknik buluş ve ilerlemeleri halkla buluşturmasıdır.²⁴

22 Hacı Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi I: Önkoşullar*, İstanbul 2010, s.146

23 Cavit Orhan Tütengil, "Bir Eğitim Sistemi Aranyor", *Bilgi Mecmuası*, Sa.145, 1959, s.3-4

24 Cavit Orhan Tütengil, "Öğretmenin Okul Dışındaki Çalışmaları", *İş ve Düşünce Mecmuası*, Sa.204-205, 1958, s.2-3

1950-1960 dönemi sosyologları, kitle iletişim araçlarının önemini, radyo ve televizyon yayınları ile sinemanın toplum üzerindeki etkilerini sosyolojik açıdan inceleyerek iletişim sosyolojisi alanının ilk örneklerini vermişlerdir. Bu bağlamda, Hilmi Ziya Ülken, "Radyonun İctimai Tesirleri Üzerine Sosyolojik Anket"i yayınlamış ve bunu Cavit Orhan Tütengil'in "Türkiye'de Çeşitli Gazete ve Dergilerde Bölge Basını Hakkında Yapılmış Olan Yayınlar" adlı makalesi izlemiştir. Tütengil ayrıca "Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar" adlı bir kitap da yayınlamıştır. Tahir Çağatay ise, kitle iletişim araçlarının bilgiyi çok hızlı bir şekilde dünyanın farklı bölgelerine yaymak suretiyle sosyo-kültürel değişmeye etki eden yönü üzerinde durmuştur. 1950-1960 döneminde Türk sosyologları yurt dışına göç eden işçiler üzerine de pek çok sosyolojik araştırma yürütmüşlerdir. O yıllarda özellikle Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye yapılan göçler, Türkiye'den başka ülkelere ve özellikle İsrail'e yönelik göçler ve yine ülkenin çeşitli bölgeleri arasında sosyo-ekonomik nedenlerle yaşanan iç göçler ve bu göçlerin yol açtığı çeşitli toplumsal, kültürel, ekonomik sorunlar, bu araştırmaların temel problematiğini oluşturmuştur. Bu dönemde bir grup sosyolog, köylerden kentlere doğru yaşanan nüfus hareketlerini, modernleşmenin tesisi ve milli şuurun gelişmesi bağlamında bir fırsat olarak değerlendirerek göç olgusunu ülkenin geleceği açısından olumlu bir gelişme olarak nitelendirmişlerdir. Göçlerin ticaretin gelişmesine, orta sınıfların güçlenmesine, farklı kültürlerin ve yapıların bütünleşmesine olumlu katkı sağlayacağı öngörüsünde bulunan sosyologlara göre göçler toplumda geleneksel normların etkisinin kırılması ve bölgeler arası gelişmişlik ve zihniyet farklılıklarının azaltılması için elverişli sosyal etkileşim olanakları sunarak modernleşme sürecine destek olmaktadır.²⁵

5. 1960-1980 Dönemi Türk Sosyolojisi

1960-1980 dönemi, Türkiye'de radikal politik ve ekonomik kararların alındığı ve sosyal hayatın pek çok alanında yaşanan travmalar ve krizlerin döneme damgasını vurduğu sancılı bir sürece tekabül etmektedir. Bu bağlamda 1960-1980 döneminde Türk sosyolojisi bölgesel, yerel ve uluslararası ölçekte yaşanan pek çok politik, ekonomik ve sosyal dönüşümün önemli ölçüde etkisinde kalmıştır. Dönem 27 Mayıs 1960 askeri ihtilali ile başlamış ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile sona ermiştir. İki ihtilal dönemi arasında, bir de 1971 yılında yaşanan askeri muhtıranın verildiği bu dönemde yapılmış pek çok sosyolojik çalışmada, sosyalizm tartışmalarına yer verildiği görülmektedir. Öte yandan 1960'lı yıllarda sosyoloji alanında çalışan akademisyenlerin, araştırmacıların Hacettepe ve Orta Doğu Teknik Üniversitelerinde kurulan yeni sosyoloji bölümlerinde istihdam olanağına kavuşmaları, farklı sosyolojik perspektifler doğrultusunda araştırma yürüten pek çok sosyoloğun Türk sosyolojisine yeni bakış açıları kazandırmalarında etkili olmuştur. Türkiye'de Amerikan sosyo-

25 Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "1950-1960 Döneminde Türk Sosyolojisi", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.107, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

lojisinin temel varsayımlarının hakim paradigma haline gelmesi ile tarihsel araştırmaları merkeze alan sosyoloji çalışmalarındaki artış 1960'lı yıllara rastlamaktadır. Dolayısıyla 1960'lı yıllar Türkiye'de birbirinden farklı varsayımlara dayanan iki köklü sosyoloji geleneğinin geliştiği yıllar olmuştur. Bunlardan birincisi Amerikan yapısal-fonksiyonalist sosyoloji ekolü, ikincisi de tarihsel araştırmalara ağırlık veren tarihsel sosyoloji anlayışıdır. 1960-1980 döneminde pozitivizm, sosyal determinizm, ve ampirizm odaklı Amerikan sosyoloji anlayışı çerçevesinde, küçük sosyal gruplar üzerine yoğunlaşan Türk sosyolojisi, 1960'lı yıllarda saha araştırmaları ya da uygulamalı sosyoloji alanında oldukça verimli bir dönem geçirmiştir. Öte yandan, bazı sosyologlarımız, Türkiye'nin değişim dinamiklerini belirlemek amacıyla tarihi maddeciliği tarihsel sosyoloji yaklaşımı ile telif etme çabası içine de girmişlerdir.²⁶

Erken Cumhuriyet döneminde yeni rejim üzerinde yürütülen politik ve entelektüel tartışmalar, 1960'lı yıllardan itibaren yerini siyasal düzeni değiştirme ve Türkiye'nin uluslararası düzeyde hak ettiği konuma nasıl erişebileceği hususundaki tartışmalara bırakmıştır. Bu amaçla sosyologlar Asya toplumları ile Osmanlı/Türk toplumunun tarihi kültürünü inceleyerek o zamana kadar toplumların geçirdiği tüm aşamaları belirlemeye yönelmişlerdir. Bu bağlamda, sosyologlarımızın Türk toplum tarihi konusundaki genel eğilimlerini iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, Batının evrimsel tarih anlayışı ile Türk tarihini açıklama çabası içinde olan grup; ikincisi ise Türk toplumu ile Batı toplumlarının farklı olduğu görüşünde olan grup. 1960'lardan itibaren sosyologlar ve sosyal bilimciler eski Türk toplumlarının yapısını ve özellikle Osmanlı toplum ve devlet yapısını anlamaya ve açıklamaya yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu çalışmaların temel amacı, Osmanlı toplumunun geçirdiği aşamaları belirlemek ve şu anda hangi durumda olduğumuzu ortaya koymak ve buradan hareketle Türkiye'yi daha iyi olanaklara sahip bir ülke olarak geleceğe taşımanın yollarını keşfetmektir. Batı merkezli pozitivist ve determinist sosyoloji anlayışının bir yansıması olan bu ön kabullere göre, toplumlar benzer aşamalardan geçmektedirler. Tarihteki ve şimdiki durumumuzu tanımlayabilirsek, Batılı bir düzene ulaşmak adına yol haritamızı daha net bir şekilde belirleyip geleceği planlamak ve sosyal gelişim sürecini hızlandırmak mümkün olabilmektedir.

1960'ların ortalarından itibaren Türk toplumunun işleyiş mekanizmalarını, toplumsal değişimin yönünü, etkilerini ve boyutlarını, saha araştırmalarının verilerine dayanarak çözümlenmeyi esas alan bir sosyoloji anlayışının yeniden gündeme oturması, bir bakıma Ankara Dil-Tarih ekolünün attığı tohumların yeşermesi olarak da değerlendirilebilir.²⁷ Yaklaşık yirmi yıl

26 Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "1950-1960 Döneminde Türk Sosyolojisi", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Ed: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.117-118, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

27 Aynur İlyasoğlu, "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C.8, 1985, s. 2173.

aradan sonra bu modele dayanan sosyolojik araştırmalar; İstanbul'da Edebiyat Fakültesinde Cahit Tanyol, İktisat Fakültesinde Cavit Orhan Tütengil, Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesinde İbrahim Yasa ve Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Mübeccel Belik Kıray tarafından sürdürölmüştür.²⁸ Türk sosyoloji tarihinde Ankara ekolünün ikinci kuşak sosyologları olarak nitelendirilebileceğimiz bu grup, sosyal olay ve olguları diyalektik süreçlerle açıklama yolunu tercih etmişlerdir, fakat bu yöntemin bütönlük yasaını gözden kaçırmak üzere uyguladıkları için araştırma evreni olarak seçilen köylerdeki sosyo-költürel değişimleri, Batı Avrupa milletlerinin tarihsel evrim şablonlarına uydurmaya çalışmışlardır.²⁹

1960-1980 döneminde ölkemizde ve dünyada yaşanan hızlı sosyo-ekonomik ve költürel dönüşümler ile tarımsal üretimde traktörün ve yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanması gibi nedenlerle Türkiye 1950'li yıllardan itibaren köylerden kentlere doğru yoğun bir biçimde yaşanan iç göç sürecini deneyimlemiştir. Bu süreç, 1960-1980 döneminde ise hızlanarak devam etmiştir. Bu dönemde hızla toprağından koparak kentlerin çevrelerine yığılan kır kökenli nüfusun yarattığı baskı, özellikle büyük kentlerimizde ciddi sosyal problemlerin doğmasına neden olmuştur. Kentlere göç eden kalabalık nüfus, gecekondulaşma olgusunu ve költürünü doğurmuşlardır. Öte yandan Türkiye'de yaşanan göçler sadece iç göçler şeklinde vuku bulmamış, aynı zamanda Türkiye'den çeşitli Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ölkelerine doğru yaşanan işçi göçleri de bu dönemde kalabalık bir nüfusun dış göçler yoluyla yer değiştirdiğini göstermektedir. Göçler, kentlerin fiziki yapısını, eğitim ve iş ilişkilerini, toplumsal tabakalaşma ve aile yapısını, değerleri, tüketim alışkanlıklarını, vs. belirleyen sosyo-költürel süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin toplumsal ve költürel yapısındaki dönüşümleri mercek altına alan sosyologlar, kentleri derinden etkileyen değişmeleri ve gecekondu olgusunu birçok açıdan incelemeye başlamışlar ve köyden kente göç eden nüfusun önemli bir kısmının yerleştiğı gecekondu alanlarının sorunlarına ilişkin birçok sosyolojik araştırma yürütmüşlerdir. Bu bağlamda 1960-1980 döneminde kent sosyolojisi alanında ilk akla gelen sosyolog şüphesiz ki Mübeccel Belik Kıray'dır. Kıray, yapmış olduğu araştırmalarda, az gelişmiş olarak nitelendirdiğı ölkelerin kentleşme deneyimleriyle erken sanayileşmiş Batı ölkelerinde ortaya çıkan modern sanayi kentleri ve metropolitenleşme süreçleri arasındaki farkları ortaya koymaya çalışmıştır. Kıray'ın kent sosyolojisi çalışmalarında odaklandığı temel problem, Türk toplumunun Batılı anlamda nasıl modern bir topluma dönüşebileceğı sorundur. Öte yandan, Kıray'ın kent odaklı araştırmaları, değişme modeli çerçevesinde kır-kent arası ilişkiler ile birlikte mekânsal dönüşümleri de açıklamaya

28 Birsen Gökçe, "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sa.1-2, Ankara 2000, s.77.

29 Doğan Ergun, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde Sosyoloji ve Gelişmesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, 1985, s. 2161.

yöneliktir. Kıray, kenti endüstriyel ilişkilerin merkezi olarak kabul etmekte ve mekânda ortaya çıkan değişimleri kentin sahip olduğu işlevsel farklılaşmalarla birlikte ele alarak açıklamaktadır.³⁰

1960-1980 döneminde, Türkiye'deki gecekonducularla ilgili ilk araştırmaları gerçekleştiren sosyologların başında Orhan Türkdoğan gelmektedir. Türkdoğan'a göre, köylerden göç edenler, kentlerin çevrelerindeki bölgelere yerleşerek gecekondu mahallerini oluşturmak suretiyle aynı zamanda toplumun hakim kültüründen belirgin bir sapmaya da işaret eden yeni bir alt kültürü meydana getirmekteydiler. Oluşan kenar mahallelerin yoksulluk kültürünü ortaya koyan bir alt kültürü meydana getirdiğini ifade eden Türkdoğan'a göre sosyo-kültürel bir yaşam biçimi olarak yoksulluğun hâkim olduğu toplumsal yapılarda, kişilerin yaşam potansiyelleri, alternatifleri, yaratıcılıkları, imkanları, vs. kısıtlanmakta ve elverişsiz koşullar altında yaşamını devam ettirmek zorunda kalan nüfusun sadece temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için adeta karın tokluğuna çalışarak bir yaşam mücadelesi verdiklerini belirtmektedir. Türkdoğan'a göre gecekondu bölgeleri üç önemli özellik arz etmektedir: Bunlar ulusallaşamama, düşük düzeyde sosyal örgütlenme ve yaşam koşullarını iyileştirmek için gereken asgari mücadeleyi gerçekleştirememektir. Yoksulluk kültürünün etkisi altına giren gecekondu insanı, kalabalıklar içerisinde yalnızlaşmakta ve topluma yabancılaşmaktadır.³¹ Gecekondulaşmayı merkeze alan bir diğer araştırma ise Birsen Gökçe'ye aittir. Gökçe, 1971 yılında Ankara'nın çeşitli gecekondu mahallelerinde yaşayan, 14-20 yaş arası gençlerin sosyo-ekonomik durumlarını, öğrenim düzeylerini, aileleriyle olan ilişkilerini, gelecekte beklediklerini ve sosyal çevre ile uyum durumlarını inceleyen bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu çalışma ile Gökçe, gecekondu gençliğinin kentleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan sorunlarını da tespit etmeye çalışmıştır.³² (Gökçe, 1976). Çalışmalarında kentleşme, kırsal dönüşüm ve göç olgularını ele alarak kentleşmenin kaçınılmaz bir süreç olduğunu ifade eden Cavit Orhan Tütengil ise kente gelen göçmenleri ve kent nüfusunun artışı için iki temel faktöre bağlamıştır. Bunlardan birincisi, makinalaşmanın doğurduğu işsizlik, siyasal ve toplumsal güvensizlik, kır hayatının zorlukları, ikinci temel neden ise, kentteki ücretlerin yüksek oluşu, hizmetlerin yoğun ve etkililiği, kent yaşamının kültürel açıdan çekiciliğidir.³³

1960-1980 döneminde fonksiyonalist yaklaşımı temel alarak sosyal yapı ve değişim alanına kazandırmış olduğu kuramsal perspektif ile Türk sosyoloji literatürüne önemli katkılarda bulunmuş olan sosyologlarımızdan bir

30 Ayşe Azman, "Mübeccel Kıray'da Toplumsal Değişme Anlayışı ve Kentin Mekânsal Yerleşim Düzeni", *Sosyoloji ve Coğrafya*, (Yay. Haz. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), İstanbul 2006, s.803-804

31 Zeki Arslantürk, Musa Taşdelen, "Orhan Türkdoğan", *Türkiye'de Sosyoloji II*, (Der: M. Çağatay Özdemir), Ankara, 2008, s.290-291.

32 Birsen Gökçe, *Gecekondu Gençliği*, Ankara 1976.

33 Esra Burcu, "Cavit Orhan Tütengil: 1921-1979", *Türkiye'de Sosyoloji II*, (Der: M. Çağatay Özdemir), Ankara, 2008, s.16.

diğeri ise Nihat Nirun'dur. 1969 yılında yayınlanan "Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi" adlı eserinde Nirun, sosyal yapı ile sosyal bünye arasındaki ayırım üzerinden fonksiyonalist sosyoloji anlayışını temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre "sosyal yapı, dinamik sosyal bünyenin adeta bir iskeleti, bir mahiyetidir".³⁴ "Kendi iç kanuniyeti, faktörlerinin tabî kudreti ile varlığını, oluşumunu ve değişimini kazanan her tamlanmış bütüne sosyal dinamik bünye" adı verilmektedir.³⁵ "Sosyal yapıdan sosyal bünyeye geçildiği zaman gevşek bağlılıktan çok sıkı bağlılığa; karşılıklı değişkenlikten sistemleşmeye, tamamlanmaya, bütünleşmeye; homojenlikten heterojenliğe doğru bir gelişme kaydedilmiş olmaktadır."³⁶ Nirun bu çalışmasında sosyal yapının üç boyutu ya da sosyal yapı hakkındaki üç farklı yaklaşım üzerinde durmaktadır. İlk yaklaşımda yapı; toplumun, grubun, kümenin meydana getirdiği birimlerin her biri olarak ifade edilmektedir. Örneğin Türk toplumu bir yapıdır. Bir köy, bir şehir, bir aile yapısıdır. Her yapı belli bir tabii çevre üzerine temellenen sosyal çevre içinde bulunur.³⁷ İkinci yaklaşıma göre ise yapı, sosyal hayat alanı içerisinde üst üste ve yan yana sıralanmış birimler çerçevesinde ele alınmaktadır. Sosyal yapı içinde bulunan alt-orta ve üst tabakalar, kendi içlerinde de bir takım sosyal sınırlara, gruplara ve mesleki zümrelere ayrılırlar, bunlar arasında yatay ve dikey hareketler oluşmaktadır.³⁸ Sosyal yapı hakkındaki üçüncü yaklaşıma göre ise yapının mikrososyolojik alandaki ifadesi ön plana çıkmaktadır. Yapı, burada statü ve roller ağına indirgenir.³⁹ Her üç tanımlamada da sosyal yapının tek başına kendisinin oluşturduğu alanın, insanın sosyal hayatı ile varlık kazandığı ifade edilmektedir.⁴⁰

Öte yandan uzun yıllar, Osmanlı/Türk toplum ve devlet yapısını, batının evrimsel/çizgisel tarih anlayışı temelinde açıklamaya çalışan Türk sosyolojisi, 1960'lı yıllardan itibaren bu yaklaşıma eleştirel bir karşı duruş sergileyen yeni bir anlayışa kavuşmuştur. 1960'lardan itibaren özellikle son dönem Osmanlı toplum ve düşün hayatının incelenmesi konusunda Niyazi Berkes ve Şerif Mardin'in çalışmalarının ayrı bir yeri vardır. Bu iki isim dışında Cahit Tanyol, Oya Sencer, Muzaffer Sencer, Erol Güngör, Nurettin Topçu, Baykan Sezer, Ümit Meriç ve Sabahattin Güllülü başta olmak üzere pek çok sosyoloğumuz bu perspektiften hareketle çeşitli çalışmalar yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve kültürel yapısının analizini gerçekleştirme yolunda Batı'dan aktarılan ve Osmanlı devlet ve toplum sistemini feodal, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) sınıflaması çerçevesinde ele alan açıklamaları eleştirerek antitezler öne süren sosyologlar, Osmanlı'yı bu hazır şemalarla açıklamanın

34 Nihat Nirun , *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*, Ankara, 1991, s.125

35 N. Nirun, a.g.e., s.135

36 N. Nirun, a.g.e., s.148

37 N. Nirun, a.g.e., s.7-28

38 N. Nirun, a.g.e., s.37-44

39 N. Nirun, a.g.e., s.45

40 N. Nirun, a.g.e., s.74

mümkün olamayacağını, onun kendine özgü kurumlarının ve yapısının olduğunu ve bu sosyo-kültürel yapıya ait özelliklerin yeni çalışmalarla ortaya konulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda 1970'lerde yaptığı çalışmalarla Asya göçebe toplumlarının ve Osmanlının ATÜT, feodalite ve başka Batılı teoriler ışığında açıklanamayacağını ortaya koyan en önemli isim Baykan Sezer olmuştur.⁴¹ "Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları" adlı çalışması ile bozkır uygarlıklarının, ATÜT sınıflaması dışında, ayrı bir kategoride ele alınmasını gerektiren farklı nitelikler barındırdığını ifade etmiştir. Sezer, ATÜT'ün hangi toplumlarda geçerli olup hangi toplumlarda geçerli olmadığını ortaya koyduğu bu çalışmasıyla, Asya tipi üretim biçimine özgü nitelikler sergileyen toplumların nerelerde, hangi sosyo-kültürel ve tarihsel şartlarda kurulduğunu ve hangi özelliklere sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bozkır halkları ile devlet teşkilatı arasında, ATÜT'te olduğu gibi sınıfsal bir ayrışma değil, tam tersine sosyo-kültürel bir bütünleşmenin mevcut olduğunu ifade eden Sezer, Asya göçebe toplumlarının yapısının asla ATÜT'le ele alınamayacağını belirterek "Türk Toplum Tarihi Tartışmaları" başlıklı makalesinde, Osmanlı'yı bir bozkır imparatorluğu olarak tanımlamanın da mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin, tarihsel ve sosyolojik açıdan ancak Doğu-Batı çatışması ekseninde ifadesini bulan tarihsel ve sosyolojik tespitler bağlamında ele alınarak, Yakın Doğu'da hüküm sürmüş bir dünya devleti olarak, tarihteki yerinin doğru bir şekilde konumlandırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴²

Öte yandan meslekten bir sosyolog olmamasına karşın, Bu Ülke, Mağaradakiler, Saint-Simon: İlk Sosyolog İlk Sosyalist, Kırk Ambar ve Jurnal gibi eserleriyle ortaya koyduğu entelektüel birikimi geniş bir okuyucu kitleyle buluşturarak sosyolojik düşüncenin Türkiye'deki gelişimine önemli katkılar sunan 1960-1980 dönemi Türk sosyolojisinin zirve isimlerinden birisi de Cemil Meriç'tir. Aynı zamanda bir şair, öğretmen, edebiyat eleştirmeni ve çevirmen olarak da Türk düşünce dünyasına çok önemli katkılarda bulunmuş bir mütefekkir olan Cemil Meriç'in Türk sosyolojisi açısından önem teşkil eden en ayırt edici özelliği kendisinin edebiyat alanında benimsediği eleştirel yaklaşımını, sosyoloji düşüncesine de uyarlamış olmasıdır. Batıdan tercüme edilen sosyolojik, kuram, yöntem ve kavramların adeta birer dogma gibi kabul edilip onaylandığı bir dönemde Cemil Meriç'in tenkitçi sosyoloji yaklaşımıyla ortaya koyduğu birikim, kısmen de olsa Türk sosyolojisinin kendisine yönelik bir iç muhasebe ya da sorgulama sürecine işlerlik kazandırmasında etkili olarak eleştirel düşünsel bir çizginin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur.⁴³

Cemil Meriç, sosyoloji tarihindeki yaygın kabullerin dışına çıkarak sosyoloji bilimini Auguste Comte ile değil de Saint-Simon ile başlatır. Comte, Saint

41 Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul 1979, s.4-5

42 Sezer, a.g.e., s.6

43 Recep Şentürk, "Cemil Meriç" ,*Türkiye'de Sosyoloji I*, (Der: M. Çağatay Özdemir), Ankara 2008, s.1029

Simon'un "sosyal fizyoloji" olarak tanımladığı sosyolojiye isim babalığı yapmıştır. Comte'un hocası olan Saint-Simon'un düşünce tarihindeki bu özgün yanına, Türk sosyoloji literatürüne kazandırdığı "Saint Simon: İlk Sosyolog İlk Sosyalist" isimli eseriyle detaylı bir biçimde ilk vurguyu yapan sosyoloğumuz Cemil Meriç olmuştur. Meriç'e göre sosyoloji sanayi toplumunun çocuğudur ve her türlü kutsalla arasına mesafe koyarak düşünceye hürriyet sağlamıştır. Dolayısıyla sosyolojinin ilk görevi demistifikasyondur. Yani hakikati yalanlardan soyabilmektir.⁴⁴ Batıda sosyoloji, insanların sosyalizm rüzgârına kapılıp savrulmalarına mani olmak, ihtilalin sarstığı düzeni, burjuva rasyonalizminin rayına oturtmak ve Hristiyan batı toplumunu istikrara kavuşturmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu anlamda sosyoloji, mevcut düzenin müdafaasını üzerine vazife alan yeni bir teolojidir.⁴⁵ İkinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan bilimsel Amerikan sosyolojisinin amacı ise Amerikan iş çevrelerinin mutlak hükümlerini sağlamak ve Amerikan toplumunun bir takım aksaklıklarına rağmen dünyanın en mükemmel toplumu olduğunu ispatlamaktır.⁴⁶ Bu bağlamda Cemil Meriç'e göre tarafsız bir sosyolojiden bahsedilemez. Çünkü sosyal bilimler görecelidir.⁴⁷ Dolayısıyla batıda sosyolojinin kurucuları Hristiyan batı toplumunun meselelerini çözmek ve toplumlarını istikrara kavuşturmak amacıyla sosyolojiyle ilgilenmişlerdir. Batılılaşmanın kaçınılmaz bir unsuru olarak batıdan sorgusuz sualsiz ve hiçbir tenkit ve tahlil süzgecinden geçirilmeden dogmatik bir yaklaşımla alınan sosyoloji karşısında Cemil Meriç çok ağır eleştirel getirmektedir. Batı toplumu içindeki işlevini bile eleştirdiği sosyolojinin bir başka medeniyet alanı olan Türkiye'deki işlevi konusundaki eleştirileri ise çok daha ağırdır: "Sosyoloji talebesi Sorokin'den aktarılmış garip bir sosyoloji tarihinde yüzlerce isimle karşılaşır. Gerçekte hiçbirinin kendi davası ile ilgisi yoktur. Çoğunun ise hiçbir dava ile ilgisi yoktur. Sersemeler, afallar ve karşısına çıkan ilk ideolojiye iffetini teslim eder."⁴⁸

Türk modernleşmesi ve erken Cumhuriyet dönemine yönelik çalışmalarında bulunmuş olan sosyologlarımızdan bir diğeri ise Şerif Mardin'dir. Mardin 1960'larda yaptığı araştırmalar ile Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısının temelini oluşturan kültürel, dinsel ve zihinsel kodları açığa çıkarmaya çalışmıştır. Anglo-Sakson sosyal bilim geleneğine bağlı bir yaklaşıma dayanarak sosyolojik kariyerine başlayan Mardin, bu tutumunu 1960'larda kaleme aldığı eserlerinde de sürdürmüştür. Buna karşın, Osmanlı'nın son dönemindeki düşünsel hareketleri ve din anlayışlarını keşfetmeye yönelik pek çok çalışmaya da imza atmıştır. Tarihsel sosyoloji araştırmaları ile öne çıkan Mardin, Tanzimat dönemini ve sonrasını Türk modernleşmesi çerçevesinde ele almıştır. Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu ve İttihatçılarla ilgili çalışmalarında, Osmanlı/Türk aydınınının düşünsel yapısını şekillendiren ta-

44 Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul 1993, s.192-193

45 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul 1995, s.83

46 Cemil Meriç, *Jurnal*, C.2, İstanbul 1993, s.178

47 C. Meriç, a.g.e., s.19-20.

48 C. Meriç, a.g.e., s.177-178

rihi ve sosyolojik faktörleri açıklamaya çalışmıştır. Tanzimat dönemi uygulamalarıyla hukuk, yönetim, ekonomi ve eğitim alanlarında ortaya çıkan yeni toplumsal dinamikleri ayrıntılı bir biçimde inceleyen Mardin, Osmanlı'nın Batılılaşma tercihiyle devletin ve toplumun hemen hemen her alanda deneyimlediği değişim ve dönüşümleri açıklama çabasında olmuştur. Mardin özgün bilimsel yaklaşımıyla Yeni Osmanlı ve İttihatçı düşünürlerin fikirlerini yeniden ele almak suretiyle, Türk sosyolojisinde Batılılaşma sürecinin evrimi konusunda yürütülen entellektüel tartışmalara farklı boyutlar kazandıran sosyologlarımızın başında gelmektedir.⁴⁹

Öte yandan Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik sermayesi büyük ölçüde kırsal nüfusa dayanmakta olduğu için köy sosyolojisi çalışmaları 1960-1980 döneminde de Türk sosyolojisinin yine başlıca önem verdiği konular arasında yer almaktaydı. Bu dönemde, köylerin sosyal ve ekonomik yapısına, üretim ilişkilerine, maddi ve manevi kültür öğelerindeki değişime etki eden faktörlere ve kapitalizmin kırsal yapılar ve ilişkiler üzerindeki dönüştürücü etkilerine yönelik çeşitli araştırmalar yürütülmüştür. 1960-1980 döneminde köy sosyolojisi araştırmalarına imza atan sosyologlar arasında Cavit Orhan Tütengil önemli bir yere sahiptir. Tütengil, 1969 yılında yayınladığı "Türkiye'de Köy Sorunu" isimli çalışmasında, daha önce yapılan başlıca köy monografilerinden örnekler verdikten sonra, köy kalkınmasının genel ilkelerini ortaya koyarak yapılan araştırmaların sonuçlarını sınıflandırmaya ve köyü idari yapı ve hukuki statüsü bakımından tanımlamaya çalışmıştır.⁵⁰ Tütengil'in yaptığı bu çalışmalar dışında, 1970 yılında yayınlanan bir başka köy sosyolojisi çalışması da Orhan Türkdoğan'ın imzasını taşımaktadır. Türkdoğan, bu çalışmasında; Türkiye'de köy sosyolojisi araştırmaları literatürünü gözden geçirerek, kültürel gecikme teorisi, köylerin ve kentlerin ortaya çıkışı, köy-şehir farklılaşması, köy yerleşim tipolojileri, köylerdeki toplumsal, kültürel değişme konularına ilişkin çeşitli sosyolojik tespitleri, toprak reformunu, köyün idari teşkilat yapılanmasını, bölgesel kalkınma sorunlarını, köy ailesini, eş seçimini, evlilik törenlerini, köylerdeki eğitim sistemini, dini hayatı, sağlık sistemini, köy nüfusundaki hareketlilikleri, köyden göçleri, köy sosyolojisi araştırmalarında kullanılan yöntem ve teknikleri, kırsal kalkınma modellerinden biri olarak kooperatifçiliği, vb. ele almıştır.⁵¹ Az gelişmiş toplumlardaki ekonomik ve sosyal değişimleri, Türkiye'deki kırsal topluluklar üzerinden açıklamaya çalışan Bahattin Akşit ise 1967'de yayınladığı, "Türkiye'de Az gelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi" başlığını taşıyan eserinde, dönemin pek çok sosyoloğunun aksine, pozitivist ve determinist bir anlayışla, Osmanlı, Batılı teoriler ışığında ele alarak Osmanlı toplumu ile batılı milletlerin tarihi arasında bütünlük oluşturmak adına ATÜT, kölelik düzeni ve feodaliteyi aynı

49 Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "Bazı Bilim İnsanlarının Türkiye'deki Siyasal Düşün Tarihine Katkıları Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, (Edt: Ömer Laçiner), İstanbul 2009, s.245-246

50 Cavit Orhan Tütengil, *Türkiye'de Köy Sorunu*, İstanbul 1969.

51 Orhan Türkdoğan, *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Erzurum 1970.

gelişme çizgisinin türevleri olarak değerlendirmiştir. Bu araştırmasında Akşit, tüm dünyada insanlık tarihi boyunca tek bir gelişme çizgisi bulunduğu anlayışının temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Akşit'e göre, dünyada geçerli olan tek gelişme çizgisi Batı'da görülen toplumsal evrimci gelişme çizgisidir ve Batı'nın amacı da bu çizgi doğrultusunda dünya ile bütünleşmektir. Klasik dönem Osmanlı toplumsal ve ekonomik örgütlenme biçimini, feodal üretim tarzına dayandıran Akşit, bu noktadan az-gelişmiş kapitalizme doğru bir geçiş yapmaktadır. Türkiye'de köylülüğün ve köylerin pazar için kapitalist üretime yönelmeleri ile kırsal yapılar ve ilişkilerde yaşanan hızlı dönüşümün, 20. Yüzyılın başlarına dek geriye götürülebileceğini ifade eden Akşit, az gelişmiş kapitalizmin köylere girişi ile köy ailesinde meydana gelen değişimleri ortaya koymuştur. Ona göre, kapitalizmin köylere girişi ile birlikte köylerde tabakalı bir sosyal yapı oluşmuştur. Bu bağlamda Akşit, kapitalizmin köylere girdiği tezini, üretim faaliyetlerinin ve üretim araçlarının sahipliği ile mülkiyet ilişkilerinin, nüfus ve aile yapısına olan etkilerini, değişen tabakalaşma yapısı üzerinden göstermeye çalışmıştır.⁵²

Öte yandan 1960'lara kadar Marksist terminolojiye mesafeli yaklaşan Türk sosyolojisinin, dini göz ardı etmesi beklenen bir durum değildi. Dolayısıyla Türk sosyoloji tarihinde din-toplum ilişkileri üzerinde uzun tartışmaların yapıldığı önemli bir alan olmuştur. Ancak din sosyolojisini ilgilendiren konular, 1960'lara kadar, Hilmi Ziya Ülken'in bir kitap çalışması dışında, genellikle çeşitli sosyolojik çalışmalar içerisinde tali olarak ya da makaleler düzeyinde ele alınmıştır. Ancak 1960'lardan itibaren, gerek Marksist, gerekse anti Marksist kuramları benimseyen sosyologlar, din ve inanç olgusunu merkeze alan sosyolojik içerikli birçok eser vücuda getirmişlerdir.⁵³ 1960'larda İslam'ı, Türklerin tarihsel ve toplumsal varoluş sürecini önemli derecede etkileyen sosyolojik bir olgu olarak ele alıp tarihsel sosyoloji bakışıyla inceleyen sosyologlardan birisi, Muzaffer Sencer olmuştur. Sencer, İslamiyet'in yalnızca bir takım inanç ve ibadet esaslarına dayalı, bireysel tercihlerle sınırlı bir din olmadığını, aynı zamanda oluşturduğu çeşitli toplumsal kurumlarla, sosyo-politik bir yaşam kültürü oluşturduğunu da ifade etmiştir. Ona göre İslam, yalnızca bir din değildir aynı zamanda da bütün kuralları tanrısal bir temele dayanan değişmez bir toplum düzenidir. Bu nedenle, Müslüman Türkler, tarihsel süreç içinde, bütün kurumlarıyla dinin etkisi altında kalmışlardır. Bu durum, Türk toplumlarına zamanla teokratik bir özellik kazandırarak devlet teşkilatlarında katı kurallarla, uzun yıllar değişmeyen, statik sosyal ve hukuksal bir yapının oluşarak yerleşmesine neden olmuştur. İslamiyet açısından böyle bir sonuca ulaşan Sencer, dinin günümüz Türkiye'si için önemli bir sorun olduğunu ve bu nedenle İslam'ın Türk toplumu üzerindeki etkilerinin araştırılması, aydınlatılması ve çözümlenmesi gerektiğini

52 Bahattin Akşit, *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi*, Ankara 1967

53 Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "1960-1980 Döneminde Türkiye'de Sosyoloji", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.129

ifade etmiştir. Dinsel inanışları ve dini evrimi, üretim ilişkileri ile açıklamaya çalışan ve Cumhuriyet dönemindeki İslamcı siyasal hareketleri gerici unsurlar olarak niteleyen Sencer, çalışmasında dinin ilerlemeye engel teşkil edecek yönlerinin ön plana çıkartılmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴

Türk sosyolojisinin 1960-1980 döneminde; "Zihniyet ve Din", "Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti" ve "İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri" başlıklı eserleriyle öne çıkan isimlerinden bir diğeri de Sabri Fehmi Ülgener olmuştur. Alman sosyoloji geleneğinin, bilhassa Max Weber'in temsil ettiği anlayıcı sosyolojinin yöntem anlayışını benimseyen Ülgener'in, bu yöntem aracılığıyla çözülme devri Osmanlı toplumunun iktisat zihniyetini, sosyal yapısını, sınıfsal farklılaşmasını ve toplumsal tabakalaşmasını analiz ederken temel amacı o zihniyetin bugün dahi devam eden etkilerini açığa çıkarmaktır. Ülgener'e göre, 15. ve 16. yüzyıllarda coğrafi keşifler ile dünya ticaret yollarının Akdeniz limanlarından Atlantik kıyılarına doğru yer değiştirmesi ile birlikte Osmanlı toplumunda bir Ortaçağlaşma süreci başlamış ve Osmanlı ekonomik yaşamında bir içe kapanma ve batını tasavvufa yönelme eğilimleri görülmüştür. Bu eğilimlerin sonucunda oluşan iktisadi zihniyet, durgun ve atıl bir yaşam tarzının Osmanlı toplumunda ve sosyal yapısında kökleşmesine neden olmuştur. Batı'da yeni zamanlar, aktif-riyazetî bir zihniyetin gelişmesi ve rasyonel iş ahlakının ortaya çıkışı ile karakterize olurken, Osmanlı'da bunun tam tersi pasif-zahit zihniyet vücut bulmuştur.⁵⁵ Öte yandan 1976 yılında doçentlik tezi olarak hazırlanan ve 1981 yılında yayınlanan "Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı" adlı çalışmasında, dinin toplumlar arasında görülen ilk farklılaşmalarla birlikte ortaya çıktığı tezini ortaya atan Baykan Sezer ise, dini, bir kimlik unsuru olarak ele almıştır. Sezer'e göre din, toplumlar arası yeni ilişkileri kavrayabilmemize yardımcı olan en önemli sosyolojik olgulardan birisidir. Bir üstyapı kurumu olan din aracılığıyla insanlar kendi varoluşlarını ve bu varlıklarını çevreleyen sosyal gerçekliğin bilincine varmaktadırlar. Dinler toplumların kendilerini tanıma ve tanıtmaya aracıdır. Din, kimliğin en önemli bileşenidir. Bu bağlamda İslamiyet Doğu'nun, Hristiyanlık ise Batı'nın kimlik ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶

Türk toplumunun dini tecrübesini sosyolojik bir çözümlemeye tabi tutan 1960-1980 dönemi sosyologlarından bir diğeri ise Erol Güngör'dür. Güngör, "İslam'ın Bugünkü Meseleleri" ve "İslam Tasavvufunun Meseleleri" başta olmak üzere, "Türk Kültürü ve Milliyetçilik", "Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik", "Dünden Bugünden Tarih Kültür ve Milliyetçilik" ve "Sosyal Meseleler ve Aydınlar" isimli eserlerinde; Türkiye'de modernleşme ve din ilişkisini; İslam dünyasının geri kalmışlık sorunu, aydınlar ve İslam, inkılapçılar, muhafazakârlar, kültür değişmesi ve din, bilim teknoloji ve din, sanayileşme,

54 Muzaffer Sencer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul 1968, s.5-6.

55 Ahmet Özkiraz, *Sabri F. Ülgener'de Zihniyet Analizi*, Ankara 2001.

56 Baykan Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul 1981.

kentleşme ve din, laiklik, din ve vicdan özgürlüğü, din eğitimi, İslam hukuku, modern hukuk, tasavvuf ve tarikatlar gibi din ve kültür sosyolojisinin pek çok alanını ilgilendiren konular çerçevesinde irdelemeye çalışmıştır. Güngör, dini bir yanılısma ve gerilik unsuru olarak ele alan sosyolojik yaklaşımların aksine din fenomenini insan eylemlerinin odağında yer alan kültürü oluşturan bir öge ve kimlik ile şahsiyetin oluştuğu temel değerler sisteminin kaynağı olarak nitelendirerek dini davranışların, insan eylemleri temelinde ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁷ Erol Güngör'e göre dini, sosyal gerçekliğe uymayan içi boş kavramlara mahkum ederek dinin topluma uyduğu derecede yaşayacağı tezini ileri sürmekle karşıt bir görüş olarak toplumun dine uyduğu oranda yaşayacağını ifade etmek arasında anlamsızlık bakımından hiçbir bir fark yoktur. Zira toplum birbirleriyle karşılıklı etkileşim ve uyum halinde bulunan sistemler bütünüdür.⁵⁸ Türkiye'de din, kültür ve kimlik tartışmaları bağlamında aydınlar ile halk arasında meydana gelen yabancılaşmanın sosyolojik arka planını ortaya koymaya çalışan Güngör'e göre Türk aydını ele aldığı sosyal, politik ve kültürel konulara materyalist ve pozitivist çerçevedeki görüşleriyle öneriler getirmeye çalıştıkları için milli kültür unsurlarına yabancılaşarak halkla arasına kalın duvarlar örmüştür.⁵⁹

Türk sosyoloji literatürüne; "Din ve İdeoloji", "Türkiye'de Din ve Siyaset", "Bediüzzaman Saidi Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim", "Türkiye, İslam ve Sekülerizm" gibi özellikle din sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalarıyla özgün kuramsal ve metodolojik katkılarda bulunmuş bir sosyolog olarak; Halk kültürü ile aydınlar kültürü arasındaki derin farklılıkların Cumhuriyet Türkiye'sinde de sürdürüldüğünü belirten Şerif Mardin'e⁶⁰ göre "Medeniyet" arama, salt seçkinler katında yürütülen bir faaliyet olmuştur. Halk kültürü ile seçkinler kültürü arasında bir uçurumun olması, seçkinlerin dine önem veren kimseler olsalar bile, "halk İslamı"nı kural dışı saymalarıyla sonuçlanmıştır. Diğer taraftan, Cumhuriyetin seçkinleri İslam'ın yüzeyde görülmesi mümkün olmayan önemli fonksiyonlar gördüğünü idrak etmemişlerdir. Bunun sonucu "kültürel optimizm" olmuştur. Cumhuriyet seçkinleri İslam'ın kişisel fonksiyonlarını kolayca başka bir yapıya devredebileceklerini sanmışlardır". Mardin'e⁶¹ göre "Türkiye'de dini modernleştirme eğilimleri, İttihatçılardan başlayarak Türkiye'de bir tek din olduğu noktasından hareket etmiştir. Dini ciddiye alan veya almayan kimseler, halk inançlarının kendi içinde anlamlı bir tür olduğunu kabul etmemişlerdir. Bunun için yalnız "hurafe"den bahsetmişlerdir. Reformcuların çabaları, bu hurafeleri sökmek olmuştur. Resmi kültürün yanında gizlice yaşayan, anlamlı bir halk kültürü olduğunu keşfedenlerin, bunun yanında bir "halk

57 Mehmet Akgül, *Türkiye'de Din ve Değişim: Bir Erol Güngör Çözümlemesi*, İstanbul 2002, s.396

58 M. Akgül, a.g.e., s.401-402

59 Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul 1997, s.37

60 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul 1995, s.147

61 Ş. Mardin, a.g.e., s.148.

dini” olduğunu görememiş olmalarını ancak ortodoks İslam’ın uzun vadede bir etkisi olarak değerlendirmek mümkündür... Bu tutumlar, uzun vadede, bir halk dini olduğunu bilen ve onu ciddiye alan sıklara, hocalara ve batıl itikat ticareti yapanlara yaramıştır. Onlar hurafeyi ciddiye aldıkları için köylü ile alt tabakadan gelen adamla aynı dili konuşabiliyorlardı.

1960-1980 döneminde genel sosyoloji dışında iktisat sosyolojisi, maliye sosyolojisi, sanayi sosyolojisi, eğitim sosyolojisi ve din sosyolojisi gibi sosyolojinin çok çeşitli alt disiplinlerine yönelik pek çok araştırması bulunan bir başka sosyolog ise Amiran Kurtkan Bilgiseven’dir. Olgunluk dönemi eserlerinden biri olan “Din Sosyolojisi” adlı kitabında Bilgiseven, öncelikle din sosyolojisi ile inanç sosyolojisinin birbirinden farklı alanlar olarak incelenmesi gerektiği noktasından hareketle düşüncelerini geliştirmeye başlamıştır. Bilgiseven bu ayrımı yapmakla öncelikle din seviyesine ulaşamamış çeşitli inanç sistemlerinin sosyolojik olarak ele alınmasına imkan hazırlamış ve din görünümlü inanç sistemlerinin, din tanımı altına alınmasının yanlışlığına da vurgu yapmıştır. “İnanç Tabakaları” kavramı, Bilgiseven’in inanç olgusunu din seviyesinde ele alabilmek için başvurduğu bir sınıflandırmadır. Bu yaklaşım inanç olgusunu dört aşamada ele almaktadır. İnançın ilk aşamasında inançla ilgili düşüncelerin hafızada tutulması yer almaktadır. İkinci aşama, hafızada tutulan fikrin doğruluğuna kanaat getirilmesi. Üçüncü aşamada doğru olarak kabul edilen düşünceye uygun tutum ve davranışlar sergilemek gerekir. İnançın dördüncü ve son aşaması ise inancı ortaya koyan düşüncenin doğruluğuna yapılan itirazlara karşı çıkma temayülü ve imkânının bulunmasıdır. Bilgiseven ancak dördüncü seviyedeki bir inancın, din seviyesine yükselebileceğini ve bu dinin gerçek din olarak adlandırılabilceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Bilgiseven’e göre Kur’an’da ifade edildiği üzere Allah katındaki gerçek din İslamdır ve dolayısıyla da din sosyolojisi bu gerçek dini incelemelidir.⁶² Bilgiseven’in din sosyolojisi anlayışında öne çıkan anahtar kavram “tevhit”dir. Bilgiseven’e göre tevhit, işleyiş halindeki bir hipotezdir. Tevhit ayrıntılarda değişiklik yapmaya muktedir bir anayasadır. Tevhidi barındıran İslamiyet, tek bir hipotezin yani tevhidin kâinattaki bütün realite tabakalarında mânâ etrafında birleşmeye müsait bir sistem olduğunu belirtmektedir. İnsanlık zaman zaman zaman mânâyı görebilme hususunda zaafa düşse de peygamberler vasıtasıyla bu mânâyı yeniden canlandırılmaktadır. Bilgiseven’e göre kainatta değişmeyen tek şey tevhittir. Tevhid din sosyolojisi açısından yaklaşan Bilgiseven, bu kavrama birlik içinde hayatı devam ettirme mânâsını yükleyerek yirminci asrın bütün hukuk metinlerinin özünde tevhit kavramının var olduğuna işaret etmektedir. Bilgiseven’e göre tevhit akidesinin sosyolojik yansımalarını her devletin birlik ve beraberliğini sağlamak için uygulamaya koyduğu hukuk sistemleri ve kanunlarında bulmak mümkündür. Bu bağlamda her devlet sosyal realitede birlik ruhunu oluşturmak ve bu ruhu korumak amacındadır. Bilgiseven bu ruhun tarihsel sü-

reç içerisinde özellikle Türkler tarafından fethedilen bölgelerde uygulamaya konularak tevhide dayalı bir düzenin oluşturulduğuna dikkat çekmektedir. Bu düzende tevhit sosyal terakkiye dayanak oluşturan ana ilke olmuştur.⁶³

Bu dönemde din sosyolojisi, kültür sosyolojisi ve sosyal antropoloji alanlarında çeşitli araştırmalar yürütmüş olan bir başka sosyoloğumuz ise Mehmet Eröz olmuştur. Türk tarihinin sosyolojik analizini gerçekleştirmeye çalıştığı pek çok araştırmasında Eröz, Türk milli kültürü üzerine kapsamlı değerlendirmelerde bulunmuştur. Aleviliği kültürel ve mezhepsel bir mesele olarak değerlendiren sosyolojik çalışmalara imza atan Eröz, Aleviliğin İslam tasavvufu ve eski Türk inançlarıyla olan yakın ilgisine vurgu yapmıştır. Eröz'e göre Anadolu Aleviliğinin dayandığı kaynaklar Müslümanlık, İslam tasavvufu ve Türk töresidir. Aleviliğin İslam'ın dışında tutulması tarihsel ve sosyolojik verilerle örtüşmemektedir. Türk millî bütünlüğünün en hassas meselelerinden biri olarak gördüğü Alevî Bektaşî inancının sosyo-kültürel temellerini, katılımcı gözlem metoduyla Anadolu'yu dolaşarak araştırmış olan Eröz, araştırmaları neticesinde, devletin resmi makamlarının üst düzeydeki girişimleriyle bu meselenin rahatlıkla sorun olmaktan çıkarılabileceği sonucuna ulaşmıştır.⁶⁴

1960-1980 döneminde Türk sosyologları sınıf ve sosyal tabakalaşma konusu ile de yakından ilgilenmişler ve konu hakkında çeşitli araştırmalar yürütmüşlerdir. Amerikan sosyolojisi etkisinde kalan birçok sosyolog özellikle 1970'lerde farklı konularda saha çalışmalarına yönelmişlerdir. Bu sosyologların çalışma alanlarından biri de toplumsal tabakalaşma konusu olmuştur. Türk sosyolojisinde meslekler, toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik konularındaki öncü çalışmalardan birisi, Eyüp Kemerlioğlu'nun 1973 yılında kaleme aldığı "Erzurum'da Meslekler ve Sosyal Tabakalaşma" başlıklı doktora çalışmasıdır. Bu araştırma ile Kemerlioğlu, sosyal tabakalar ile meslekler arasındaki ilişkiyi, sosyal yapı bağlamında ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre, meslekler ile sosyal tabakalaşma ölçütleri arasında güçlü ve karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Meslekler, tabakalaşma biçiminde ifade edilen sosyal farklılaşmaların temelinde yatan en önemli göstergelerden birisidir. Yine meslekler, sosyal tabakalaşma yapısını ve bireylerin bu yapı içindeki konumlarını belirleyen en temel ölçütlerdir. Kemerlioğlu'na göre, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknik bir olgu olan meslek; gelir, eğitim, sosyal statü, tüketim biçimleri ve boş zamanların kullanımı açısından en önemli sosyal tabakalaşma belirleyicisidir. Bir kişinin mesleği ve meslekteki durumu bilindiğinde, onun sosyal tabakası belirlenebilmekte, eğitim düzeyi, geliri, tüketim eğilimleri, yaşam tarzı, değer tercihleri, görüş ve eğilimleri gerçeğe yakın bir şekilde tahmin edilmektedir. Öte yandan mesleğin yanı sıra eğitim durumu,

63 Mesut İnan, "Türkiye'deki Din Sosyolojisi Çalışmalarına Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Kavramsal Katkısı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa.39, Erzurum 2013, s. 402-403.

64 Mustafa Talas, "Mehmet Eröz: 1930-1986", *Türkiye'de Sosyoloji II*, (Der: M. Çağatay Özdemir), Ankara 2008, s.308

gelir, yaşam biçimleri ve şans faktörünü de işin içine dahil etmek gerekmektedir. Bu bağlamda Kemerlioğlu, meslekleri "itibar ölçeği"ne göre altı tabakalı bir model çerçevesinde incelemiştir: Yüksek uzmanlık meslekleri, tüccar ve işadamları, memurlar, esnaf ve zanaatkârlar, işçiler, çiftçiler ve rençberler. Bu sıralama aynı zamanda bireylerin mesleklerinden dolayı sahip oldukları tabakaları da gösterirken, sosyal yapı ile meslekler arasındaki dinamik etkileşimleri de ortaya koymaktadır.⁶⁵

1960-1980 döneminde Türk sosyologları aile, kadın ve gençlik sosyolojisi alanlarında da eserler vermişlerdir. 1967 ve 1968 yıllarında, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin katkılarıyla Oğuz Arı, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin, Cevat Geray, Ergun Özbudun, Deniz Baykal, Şefik Uysal, Emre Kongar ve Çiğdem Kağıtçıbaşı gibi sosyal bilimcilerimiz tarafından İzmir'de yürütülen geniş bir proje kapsamında aile, kadın, çocuk ve gençlik konularında ayrı ayrı araştırmalar yürütülmüştür. Bu araştırmalardan biri de Emre Kongar'ın "İzmir'de Kentsel Aile" başlıklı çalışmasıdır. Kongar'ın bu araştırmada elde ettiği bulguları şöyle özetlemek mümkündür: Aile, yapısal yönden geleneksel geniş aile ve çekirdek aile şeklinde bir evrim çizgisi izlemektedir. Aile, yapısal ve fonksiyonel açıdan giderek çekirdek aile formuna kavuşmaktadır. İzmir'deki kentsel aile, akrabalarla ilişkiler açısından oldukça içine kapalıdır ve bu içe kapanıklık alt gelir ve çevre gruplarında ekonomik yönden daha da yoğunudur. Düşük gelirli aileler bürokratik örgütlerden oldukça yalıtılmış durumdadır. Üst gelir gruplarında akrabalık ilişkileri çalışma hayatında oldukça önemli fonksiyonlar ifa etmektedir.⁶⁶ Bu dönemde yapılan aile sosyolojisi çalışmaları sadece Emre Kongar'ın araştırması ile sınırlı kalmamıştır. 1960-1980 döneminde, başta Nermin Abadan Unat, Mübeccel Belik Kıray, Nihat Nirun, Altan Eserpek, İbrahim Yasa ve Mehmet Eröz olmak üzere pek çok sosyolog, aile ve kadın konusunda bağımsız çalışmalar yürütmüşler ya da çeşitli araştırmaları kapsamında bu konulara da yer vermişlerdir. Sosyologlar, Türk kadınının çeşitli açılardan içinde bulunduğu pozisyonu da birçok çalışmada ele almış ve Cumhuriyet'in Türk kadınına sağladığı kazanımlar konusunda görüş birliği içerisinde olmuşlardır. 1960-1980 dönemi Türk sosyolojisi, toplumsal cinsiyet araştırmaları konusunda, Türk kadınının Cumhuriyet öncesinde içinde bulunduğu düşük sosyal statüye ya da geleneksel erkek egemen toplumsal yapıdaki ikincil konumuna değinerek Cumhuriyet dönemindeki kazanımlarını sosyolojik açıdan irdeleyen çalışmalara imza atmıştır. Bu çalışmalarda Türk kadını Cumhuriyet öncesi dönemle karşılaştırıldığı gibi Batılı toplumlardaki hemcinsleriyle de çeşitli açılardan karşılaştırılmıştır. Örneğin Ayşe Öncü, 1979 yılında yayınlanan araştırmasında, Türkiye'de, profesyonel mesleklerde istihdam edilen kadın nüfus oranlarına ilişkin istatistiklerden hareketle yapmış olduğu bir değerlendirmede, Türkiye ile Avrupa ülkelerini karşılaştırmıştır. Buna göre, Türkiye'de tıp ve hukuk

65 Hacı Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi I: Önkoşullar*, İstanbul 2010, s.344-347

66 Emre Kongar, *İzmir'de Kentsel Aile*, Ankara 1972, s.147-148.

alanı ile ilgili meslek dallarında yaratılan kadın istihdamının, endüstrileşmiş ülkelerden daha yüksek oranlara sahip olduğu görülmüştür. Yine bu araştırmanın bulgularına göre, uzman meslek sahibi Türk kadınlarının, sosyal kökenleri itibarıyla kentli üst-orta ya da üst sosyal sınıflara mensup ailelerden geldikleri anlaşılmaktadır.⁶⁷

6. 1980'lerden Günümüze Türk Sosyolojisinin Genel Eğilimleri

1980 sonrası dönemde etkisini küresel ölçekte hissettiren neo-liberal dalgalar, sosyo-ekonomik ve politik yörüngesi değişen Türkiye'de, devletin öncülüğünü üstlendiği, merkezi olarak yönlendirilen müdahaleci politikaların hızla itibar kaybetmeye yüz tuttuğu yeni bir süreç hüküm sürmeye başlamıştır. Özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi Batılı uluslararası kuruluşların biçimlendirdiği ve serbest piyasa ekonomisi modeline dayanan politikalar, Türkiye gibi endüstriyel gelişimini henüz tamamlamamış olan ülkelere adeta dayatılmıştır. Hiç kuşkusuz bu gelişmede merkezi-planlı ekonomik modelin temsilcileri olan Doğu Bloğu ülkelerinde meydana gelen çöküntünün de büyük etkisi olmuştur. Sosyo-politik ve ekonomik süreçlerde uluslararası ölçekte meydana gelen bu değişmelere bağlı olarak 1980'li yıllarda Türk sosyolojisinde sosyal teori alanında göze çarpan temel nitelikte birtakım gelişmeler yaşandığı dikkati çekmektedir. Sosyoloji literatüründe önceki dönemde sıkça rastladığımız kavramlar, konular ve yaklaşım tarzlarının, 1980'lerin ortalarından itibaren yavaş yavaş terk edildiği görülmektedir. Örneğin Marksist çözümlenmeler ve argümanlar, Türk sosyolojisindeki eski cazibesini yitirmiştir. Bu değişimde 1980 askeri darbesinin oynadığı rolü göz ardı etmemek gerekir. Nasıl ki 1960 askeri darbesi, Türkiye'de sosyolojinin ve sosyal bilimlerin gelişim seyrinde önemli köklü dönüşümlere neden olmuşsa, 1980 askeri darbesi de benzer bir farklılaşmaya ve kesintiye yol açmıştır. Yakın dönem Türk siyasal tarihinde vuku bulan bu iki önemli kırılma noktasının sosyolojik teori açısından doğurduğu sonuçların önemli yansımaları olmuştur. Bu bağlamda 1960 darbesiyle Marksizm'in sosyolojiye eklemlendiği, 1980 darbesinde ise Marksizm'in sosyolojiden ihraç edildiğini görmekteyiz. Konuyu öncelikle bu açıdan değerlendirmekte yarar bulunmaktadır. Türk sosyolojisinde iki önemli, ayırt edici kırılma noktasının başlangıç tarihleri 1960 ve 1980'dir. 1980 sonrasında Marksizm'in bir sosyal teori olarak referans değerini yitirmesi sonucunda, önceki döneme damgasını vuran ekonomi-politik temelli terminoloji ve bakış açıları neredeyse tamamen terk edilmiş⁶⁸ ve sınıf/tabakalaşma

67 Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "1960-1980 Döneminde Türkiye'de Sosyoloji", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.134

68 Türk sosyolojisi özellikle 1980 sonrası dönemde, kendi içinde bir iç hesaplaşma sürecine girmiş ve sosyal bilimlerin içinde bulunduğu açmazları teşhis edip masaya yatırarak bir anlamda kendi kendisini sorgular ve yargılar nitelikte, adeta "Türk sosyolojisinin sosyolojisini" yaparak disiplinin toplumsal işlevselliğini artırma yollarını aramaya koyulmuştur. Bu bağlamda 1985 yılında düzenlenen Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumuna sunduğu tebliğde Akşit, "bölmenmişlik" (compartmantalization) olarak nitelendirdiği ve Türk sosyolojisinin sadece kuşakları arasında olmasının dışında, bazen aynı kuşağın akran sosyologları arasında, sosyoloji bölümleri arasında ve hatta bazen de bölümdeki kuşaklar arasında

ve toplumsal yapı analizlerinin yerini varoş, yoksulluk ve toplumsal değişme çalışmaları; kalkınma/gelişme, sosyal refah, eşitlik ve gelir dağılımı konularındaki araştırmaların yerini ise farklılık/kimlik ve özgürleşme stratejileri gibi konu başlıkları almıştır.⁶⁹ Bununla birlikte 1940'larda başlayıp, 1950'li ve 1960'lı yıllarda artarak devam eden köy sosyolojisi araştırmalarının, 1980'li yıllarla birlikte düşüőe geçmiş olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır. İç ve dış göç sürecine bağlı olarak Türkiye'nin genel nüfus dengesinde meydana gelen ve niceliksel bakımdan kent merkezlerindeki nüfusun hızla artışına neden olan bu demografik dönüşüm, kentleşme sürecinin sosyolojik boyutlarını ele alan araştırmaları Türkiye'nin sosyal bilim gündemine taşımıştır. Bu başlangıç aynı zamanda Türk sosyolojisinin saha araştırmaları alanındaki birikimlerini, köy araştırmalarından kent sosyolojisi araştırmalarına doğru aktarması anlamına da gelmekteydi.

1980'lerle birlikte Türk sosyolojisi, kuramsal ve metodolojik konularda bazı yeni arayışlara girmişti. Bu bağlamda Batı sosyolojisindeki bazı yönelimlerin, Türkiye'deki yansımaları olarak gündeme gelen kimlik ve yöntem tartışmaları ile sosyal bilimler felsefesi, bu dönemde popüler alanlar haline gelmiştir. Bu çerçevede pozitivistimin, doğa bilimlerinden devraldığı temel savlara yönelik (kesinlik, objektiflik ve yasalara ulaşma) ciddi eleştiriler gündeme gelmiş ve bu bağlamda pozitivist sosyolojik yöntemin nesnellik iddiaları, öne sürülen yeni argümanlarla tartışılır hale gelmişti. Bilimin toplumsal süreçlerin bir ürünü olduğu ve bilimsel yöntemleri mutlaklaştırmanın gereksizliği üzerinde vurgu yaparak toplum bilimlerinde nesnelliliğin mümkün olmayacağı hususundaki görüşler bu dönemde savunulan güçlü tezlerden biri haline gelmişti. 1980 sonrası dönemde pozitivistime, toplum mühendisliğine, tümelci ve nomotetik (genelleştirici, yasa koyucu) bilim anlayışlarına yönelik eleştirel yaklaşımlar, sosyolojik araştırmalarda daha belirgin hale gelmişti. Tarih-üstü, evrenselci, tümelci, pozitivist, nomotetik sosyoloji ya da bilim paradigması giderek gözden düşmekte ve tarihselci, yerel, tikelci, hermeneutik, idiografik (somut, tekil, biricik olana göndermede bulunan) sosyoloji/bilim paradigması benimsenirken metodolojik tercihlerde de gözlemlenebilir bir farklılaşma söz konusu olmuştur. Bir zamanlar işlevselcilik, yapısalcılık, sembolik etkileşimcilik gibi sosyologlarımız arasında yaygın kabul gören pozitivist metodolojilerin yerini, yorumsamacı (hermeneutik), post-pozitivist metodolojiler ve söylem analizleri almıştır.⁷⁰

vuku bulan ve kişilerin ya da çabalarının birbirinden kopukluğu ya da habersizliği olarak nitelediği temel sorunun, düzenli sempozyumlar, diyaloglar ve tartışmalarla aşılabileceğini ve bu vesileyle artan etkileşimden çok etkili bir "Türk sosyolojisi" mefhumuna ulaşabileceğini ifade etmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi edinmek için ayrıca bakınız, Bahattin Akşit, "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, (Edt: Sevil Atauz), Ankara 1986.

69 Ufuk Özcan, "1980-2000 Döneminde Türkiye'de Sosyoloji", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.144-146.

70 U. Özcan, a.g.e., s.147-148

1980'li yılların ortalarından itibaren sosyoloji araştırmaları alanında kaydedilen oldukça önemli bir başka gelişme ise bilimsel üretimin üniversitelerin dışında bir de özel yayınevleri, strateji kuruluşları, vakıflar, dernekler, büyükşehir belediyeleri gibi bilim-kültür hizmeti veren çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından da gerçekleştirilmeye başlanmış olmasıdır. 1990'lı yılların başına gelindiğinde, Türkiye'de çeviri ve yabancı dilde yayınlanmış olan sosyoloji kitaplarının yayını ve satışında ciddi bir artışın olduğu dikkatleri çekmektedir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, disiplinlerarası yeni bakış açıları ve kavramlarla donanmış sosyolojik araştırmaların, yaşanmakta olan güncelliğe doğrudan müdahale etmesi, keskin sınırlarla çizilmiş uzmanlık alanlarının katı tutumlarını bir ölçüde yumuşatmıştır.⁷¹

1980'ler Türkiye'si, politik ve entelektüel aktörlerin sıkça sözünü ettiği "dünyayla entegrasyon ve "transformasyon gibi kavramların öne çıkartılarak ulus-devlet mirasının sorgulanmaya başlandığı yıllar olmuştur. Toplumsal gelişmenin önünde engel olarak görülen başlıca unsurların modern ulus örgütlenmesi, üniter devlet ve onun yekpare toplum tasarımı, devletçi/planlamacı/himayeci siyasetler vb. olduğu yönündeki düşünce, siyasal söylemde olduğu gibi sosyoloji çalışmalarında da karşılığını bulmuştur. Türkiye'de hakim sosyolojik paradigma, Cumhuriyetin ilanından itibaren ulus-devlet, milliyetçilik ve yurttaşlık ekseninde gelişme gösterirken, özellikle 1990'lardan itibaren, asimetrik toplumsal ilişkileri empoze eden, çokkültürcülüğe dayalı, ulus bütünlüğünü ve Cumhuriyetin siyasal, düşünsel ve kültürel mirasını sorgulayan yaklaşımların ön plana çıktığı görülmektedir. Toplumsal dayanışma, birlik, bütünlüşme ve gelişme perspektiflerinin yerini, amorf ve parçalı toplum tipolojileri ve bütüncül kavrayıştan yoksun tekil, kısmi, mikro perspektifler almıştır. Bu düşünsel kopuşların bir sonucu olarak 1990'lı yıllar sonrası Türk sosyolojisi, Cumhuriyetin tek parti dönemi zihniyetine, uluslaşma ve modernleşme girişimlerine yönelik giderek artan eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Türk sosyolojisinde 1980'lerden itibaren ana eğilimin siyasal-kültürel sorunlara, özellikle de laiklik, İslami yaşam biçimleri, örtünme, demokratikleşme, din-devlet-toplum ilişkilerine kaydığı görülmektedir. Bu yönelimde, dünyada ve Türkiye'de yaşanan güncel gelişmelerin etkisi önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Yerel ve küresel ölçekte yaygınlık gösteren yeni eğilimler sosyal teoriye de yansımıştır. Sosyalizm alternatifinin ortadan kalktığı bir konjonktürde Batı kapitalizminin ortaya koyduğu dünya görüşü, zamanla radikalleşerek neredeyse tüm dünyada hakim ideoloji haline gelmiştir. Kamuyu gözeten devletçi/planlamacı stratejiler karşısında neo-liberalizmin egemen olması ve Batılı toplumlar arasındaki endüstriyel, siyasal, teknolojik vb. rekabetin eski önemini yitirmesi, sosyoloji literatüründe sanayi toplumu tartışmalarının eski önemini kaybetmesine neden olmuştur. Sanayi toplumuna özgü "üretim" ve "emek" süreçlerinin yerine, post-endüstriyel toplumun/çağın ürettiği "bilişim", "tüketim" ve "boş zaman" kavramları önem ka-

zanmıştır. Öte yandan “post-endüstriyel toplum”un sorunlarına odaklanan sosyoloji, modernleşme teorilerine yönelik giderek güçlenen eleştirel bir yaklaşımı da geliştirmişti. Yeni dönemde sosyologların ele aldığı başlıca sorunlar “demokrasi”, “özgürleşme”, “sivilleşme”, “çokkültürlülük”, “küreselleşme” ve “yerelleşme” olmuştur.⁷²

1990’larda sosyolojik araştırmaların ilgisini yoğunlaştırdığı önemli alanlardan bir diğeri ise, siyasal yönelimli etnik-kimlik hareketleridir. Aynı zamanda İslami cemaatler, din ve laiklik konulu çalışmalarda da bir canlılık göze çarpıyordu. 1990’lardan itibaren İslami hareketin kültürel ve siyasal taleplerle ortaya çıkışı da sosyologların giderek ilgilerini bu alana yönlendirmelerinde etkili olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında dinsel, gündelik tartışmalarda ve toplumsal pratiklerde gittikçe daha fazla göndermede bulunulan konular arasına girmişti ve sivil toplum, demokratikleşme ve laiklik temalı araştırmalar gündemin başköşesine oturmuştur. Bu gelişmeler sosyoloji alanında İslam/oryantalizm, din/modernleşme, kimlik/aidiyet eksenli çalışmaları beraberinde getirmiştir. Bu sosyolojik tartışmalar yoğun bir şekilde devam eden çeviri ve yayın faaliyetleriyle eşzamanlı gelişmiştir. Gündeme damgasını vuracak olan telif çalışmalar ise sosyologlardan gelmiştir. Bu bağlamda Şerif Mardin ve Nilüfer Göle’nin din ile modernleşme ilişkisini sorgulayan çalışmaları, entellektüel çevrelerle sınırlı kalmayarak çeşitli toplum kesimleri üzerinde de kayda değer yankılar uyandırmıştır.⁷³

1990’lı ve 2000’li yıllarda sosyolojik araştırmaların odaklandığı konularda hem bir farklılaşma hem de çeşitlenme gözlenmektedir. Bu dönemde kültürel çalışmalar kapsamında ele alınan toplumsal cinsiyet, kadın, feminizm, vb. odaklı çalışmalar ile kimlik ve farklılık ekseninde milliyet, etnisite ve din temalı sosyolojik araştırmalar, Türk sosyolojisinde oldukça rağbet gösterilen popüler alanlar haline gelmişlerdir. Bunun yanı sıra kent ve mekân, medya (iletişim, bilişim), bilgi/epistemoloji, popüler kültür (müzik, sinema, plastik sanatlar vb.), gündelik yaşam pratikleri (alışveriş, tüketim, eğlence), göç, azınlıklar, çocukluk, çocuk suçluluğu, gençlik, yaşlılık gibi konularda yürütülen araştırmaların sayısında da yine bu dönemde belirgin bir artış olduğu gözlenmektedir. Daha önce neredeyse hiç ilgi gösterilmeyen medikal sosyoloji, çevre, gerontoloji gibi alanlar sosyologların ilgisini çeken konular arasında yer almaya başlamıştır. Türk sosyolojisi açısından bu dönemi önceki dönemlerden ayıran en önemli fark, tartışmaların küreselleşme/yerelleşme ve modernizm/postmodernizm karşıtlığında yürütülmesidir. Modern sosyolojide gelenek ile modernlik arasında kurulan kutupsal ve negatif ilişki, postmodern sosyolojide pozitif bir bağlama oturtulmuştur. Başka bir deyişle postmodern sav, melezeleşme ve özgürleşim vaadiyle, modernizmin aşındırıp tahrip ettiği geleneği, özellikle unutulmuş azınlık dilleri ve dinsel cemaat

72 U. Özcan, a.g.e., s.150

73 U. Özcan, a.g.e., s.151

kültürü vb. ekseninde yeniden gündeme getirerek onu istismara yönelmiştir.⁷⁴ Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Türk sosyolojisinin ortaya koyduğu kuramsal ve tematik çeşitlenmeler; küreselleşme ve postmodernizm teorilerinin entelektüel çevrelerin ilgisine mazhar olması neticesinde filizlenmiştir. 1990'larda tartışmaya sokulan güncel kavramlardan biri de "Batı-dışı modernlik" kavramıdır. Bu kavramla sosyolojideki modernleşme literatürünün bakış açısı tersine çevrilmiştir. Modernleşmenin batılı formlarda deneyimlenen ve her yerde aynen tekrar eden tek tip bir deneyim olmadığı öne sürülmektedir. Bu bakış açısı modernleşmeyi daima Batı'nın tekelinde gören, Batı'yı merkeze alan klasik modernleşme kuramlarına eleştirel bir yaklaşımdır. Batı-dışı modernlik kavramı, bugüne dek Türk sosyologlarında karşılaştığımız hâkim modernleşme kavrayışının içini boşaltmıştır. Modernleşmenin kıstaslarını belirsizleştiren bu yaklaşım son dönemde gündeme gelen yeni tartışmalarla ilişkilidir. Batı'da, küreselleşme sürecine ve onun egemen bütünleştirici söylemine rağmen, Batı toplumlarını Batı-dışı toplumlardan farklılaştırma yönünde gelişen güçlü eğilimleri ortaya çıkarmıştır. Batı, modern çağda görülenin aksine, kendi dışındaki dünyayı modernleştirme misyonunu sahiplenmeye yanaşmamış ve fiili olarak da dışlayıcı bir tutum sergilemiştir. Dolayısıyla Batı'nın benzersizliğinin ilan edildiği ve evrensellik iddialarından vazgeçilmiş olan bir dönemde, modernliğin birçok yolu olabileceği ya da değişik şekillerde tezahür edebileceği tezi ile Batı-dışı toplumların kendine özgü modernleşme deneyimlerini ortaya koyabilecekleri yolundaki tezler örtüşmekteydi. Başka bir ifadeyle, yakın bir geçmişe kadar modernliğin sadece Batı'ya özgü ve evrensel olarak tasarlanmış bir büyük proje olduğu düşünülürken, bugün Batı dışındaki birçok toplumun kendi koşullarına ve ihtiyaçlarına göre, Batılılaşmadan modernleşmenin özgül yollarını bulabilecekleri görüşü öne çıkmaktadır. Dolayısıyla modernleşme süreci, Batı örneğinde, Batı'yı izleyerek çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılacak zorunlu tarihsel ve sosyolojik bir deneyim olmaktan çıkmıştır.⁷⁵

Sonuç ve Değerlendirme

Bilimsel bir bilgi disiplini olan sosyolojinin, Türk sosyolojisi özelinde değerlendirildiğinde, kısmen de olsa kendi ilgi alanlarını belirleme eğiliminde olduğu ve bu bağlamda Türk sosyolojisinin hangi kavramlarla düşüneceğini, hangi sorun alanlarına el atacağını ve bu esnada hangi tür bilginin sosyolojik açıdan geçerli, güvenilir veya geçersiz ya da eksik sayılacağını ölçütlerini de belirleme eğilimine görece sahip olduğu ifade edilebilir. Ancak tam da bu noktada karşımıza çıkan asıl mesele, geçmişten günümüze, Türkiye'de yürürlükte olmuş olan ve(ya) üretilen, kullanılan sosyolojik bilgilerin, bizi kendi gerçekliğimize daha fazla mı yaklaştırdığı, yoksa bu alanda üretilmiş batılı bilginin aktarılması sonucunda sosyal gerçeklikle aramıza teorilerin

74 U. Özcan, a.g.e., s.152

75 U. Özcan, a.g.e., s.152-153

kalın duvarlarını mı ördüğümüz sorusuna verilen cevapta yatmaktadır. Batılılaşmanın, dünyanın geri kalan kısmına, modernleşme üzerinden yayılması, batıda ortaya çıkmış olan özel sorunların bütün dünyanın sorunlarıymış gibi ele alınması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla diğer bütün disiplinler gibi sosyolojik düşünme biçimi de başlangıçta farklı ülkeler tarafından bu bakış açısıyla içselleştirilmiştir.⁷⁶

Türkiye’de ilk sosyoloji kürsüsünün resmen kuruluşunun üzerinden yüz yıllık uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen başta Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren yaşanan dönemsel kopuşlar, ardından da 1940’lı yıllarda DTCF’de yaşanan tasfiye ve 27 Mayıs ihtilali sonrasında Hilmi Ziya Ülken gibi bir ismin, İstanbul Üniversitesi’nin sosyoloji kürsüsünden ayrılmak zorunda bırakılması gibi olaylar neticesinde Türk sosyolojisi üniversite sistemine erken bir dönemde dâhil olmanın avantajlarından yararlanamamıştır. Öte yandan tek parti döneminde sosyolojiye yüklenen resmi ideolojik misyonun, sosyolojinin gelişimine büyük bir ket vurduğu da bilinen bir gerçektir. Daha sonraki dönemlerde de uzun yıllar siyasetle olan ilişkisinde Türk sosyolojisi spekülatif-teorik bir niteliğe sahip olmakla, aşırı ampirizme rağbet etmek arasındaki gelgitler ve yerlilik ile ithal düşünce arasındaki gerilim hatları üzerinde şekillenmiştir. Bütün bu gelişme dönemlerinde özgün bir Türk sosyolojisinden ne ölçüde bahsedilebileceği her zaman bir tartışma konusu olmuştur. Çünkü bir disiplin olarak sosyolojinin sınırları, sorunları ve ilgi alanları Batılı bir çerçevede şekillenmiştir.⁷⁷ Ancak Türk toplumu Batılı toplumlardan farklı bir toplumdur ve bu nedenle Batı merkezli açıklamalar Türkiye için bütünüyle geçerli sayılamaz. Sosyoloji bilimi, toplumsal gerçekliğin tüm çıplaklığıyla anlaşılmasına hizmet eden sistematik bir çabanın ürünüdür. Toplumsal etkileşimlere ve dönüşümlere yön veren süreçleri analitik açıdan inceleyen sosyoloji, bir toplumun sosyal yapısını analiz ederek, o yapıyı oluşturan temel unsurların neler olduğunu ve toplumsal sistemde nasıl bir fonksiyon ifa ettiklerini keşfetmeye çalışır. Dolayısıyla metodolojik ve kuramsal açılardan geçerli ve güvenilir bir çerçeveye oturtularak yürütülen sosyolojik araştırmalar yoluyla, elde edilen bulgular, daha gerçekçi ve güvenilir sosyal yapı analizlerine imkân vermektedir. Sosyal problemlerin nedenlerini tespit ederek çözüm önerileri üretebilmek için sistematik bir süreç takip etmek gerekmektedir. Bu bağlamda sosyolojik tespitlerin ışığında gerçekleştirilecek olan sosyal planlamalar, birey ve toplum açısından, daha kalıcı ve güvenilir sonuçlara ulaşabilmenin ön koşuludur. Şu halde, günümüz toplumlarında ve Türkiye’de, sosyolojik perspektifin izinden gitmeyen toplum bilgisinin, rehberliği olmaksızın; sosyal yapı ve değişmeye ilişkin çeşitli çıkarsamalarımızın, tahminlerimizin ya da öngörülerimizin yetersiz ve isabetsiz olacağı kuvvetle muhtemel bir durumdur. Sosyolojik yöntemin ortaya koyduğu bil-

76 Bu konu hakkındaki daha kapsamlı değerlendirmeler için ayrıca bakınız Yasin Aktay, *Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı*, İstanbul 2010

77 Y. Aktay, a.g.e., s.5

gilerin dışına çıkarak bireyi ve toplumu anlamaya çalışmak ve çözümlere kalkışmak, hatalı değerlendirmelere ve mevcut sorunların kronikleşerek derinleşmesine hizmet edecektir.⁷⁸Bu bağlamda Türkiye'nin toplumsal dinamiklerini, tarihsel gelişimini, stratejik konumunu, norm ve değerler sistemini oluşturan kültürel özelliklerini yansıtan ve Türk toplumunun kendine özgü tarihsel gelişim çizgisinin gerçeklerini dikkate alan, toplum yapısını oryantalist bakış açısının tuzağına düşmeden açıklayabilen ve Türk sosyoloji geleneğine özgün katkıları olan çalışmaların ortaya konabilmesi, sosyoloji biliminin kendi içindeki sorunların ele alınması ve çözümlenmesi ile gerçekleşebilir.⁷⁹

78 Ali Akdoğan, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Alanından Beklentiler", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2005, s.100

79 Mehmet Cem Şahin, *Türkiye'de Din Sosyoloji Eğitimi*, Ankara 2012, s. 131

Kaynakça

- AKDOĞAN, Ali, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Alanından Beklentiler", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2005, s.99-108.
- AKGÜL, Mehmet, *Türkiye'de Din ve Değişim: Bir Erol Güngör Çözümlemesi*, İstanbul 2002.
- AKPOLAT, Yıldız, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Sosyolojisi", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.75-95
- AKŞİT, Bahattin, *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi*, Ankara 1967
- AKŞİT, Bahattin, "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, (Edt: Sevil Atauz), Ankara 1986.
- AKTAY, Yasin, "Türk Sosyolojisinin Özdüşünümselliğine Katkı: Siyaset ve Sosyolojinin Eklemlenmesi Üzerine" *Tezkire Dergisi*, Sa. 25, Ankara 2002, s. 62-76.
- AKTAY, Yasin, *Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı*, İstanbul 2010.
- ARSLANTÜRK, Zeki, TAŞDELEN, Musa, "Orhan Türkdoğan", *Türkiye'de Sosyoloji II*, (Der: M. Çağatay Özdemir), Ankara, 2008, s.269-299.
- AZMAN, Ayşe, "Mübeccel Kıray'da Toplumsal Değişme Anlayışı ve Kentin Mekânsal Yerleşim Düzeni", *Sosyoloji ve Coğrafya*, (Yay. Haz. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan), İstanbul 2006, s.803-815.
- BERKES, Niyazi, *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara 1942.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi* İstanbul 1985
- BURCU, Esra, "Cavit Orhan Tütengil: 1921-1979", *Türkiye'de Sosyoloji II*, (Der: M. Çağatay Özdemir), Ankara, 2008, s.13-48.
- COŞKUN, İsmail, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: İsmail Coşkun), İstanbul Bağlam Yayıncılık 1991, s.13-23.
- ÇELEBİ, Nilgün, "Türkiye'de Sosyolojinin Kurumsallaşması", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.51-73
- ERGUN, Doğan, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde Sosyoloji ve Gelişmesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, 1985, s. 2160-2163.
- GÖKÇE, Birsen, *Gecekondu Gençliği*, Ankara 1976.
- GÖKÇE, Birsen, "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sa.1-2, Ankara 2000, s.74-82.
- GÜNGÖR, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul 1997.
- İLYASOĞLU, Aynur, "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8. s. 2164-2174.
- İNAN, Mesut, "Türkiye'deki Din Sosyolojisi Çalışmalarına Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Kavramsal Katkısı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa.39, Erzurum 2013, s. 395-413.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1999.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram, "Bazı Bilim İnsanlarının Türkiye'deki Siyasal Düşün Tarihine Katkıları Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, (Edt: Ömer Laçiner), İstanbul 2009, s.233-249.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram, *Türk Sosyoloji Tarihi I: Önkoşullar*, İstanbul 2010.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram, "1950-1960 Döneminde Türk Sosyolojisi", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013a, s.97-114.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram, "1960-1980 Döneminde Türkiye'de Sosyoloji", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013b, s.116-141.
- KESKİN, Mustafa, "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, C.4, Sa.2, Samsun 2004, s.7-21.
- KONGAR, Emre, *İzmir'de Kentsel Aile*, Ankara 1972.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İstanbul 1995.

- MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul 1993.
- MERİÇ, Cemil, *Jurnal*, C.2, İstanbul 1993.
- MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, İstanbul 1995.
- MERT, Nuray, "Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Dine Bakışı", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s.198-205.
- NİRÜN, Nihat, *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi*, Ankara, 1991.
- ÖNCÜ, Ayşe, "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, (Edt: Nermin Abadan Unat), Ankara 1979, s.271-286.
- Ufuk Özcan, "1980-2000 Döneminde Türkiye'de Sosyoloji", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: M. Çağatay Özdemir), Eskişehir 2013, s.143-167
- ÖZKİRAZ, Ahmet, *Sabri F. Ülgener'de Zihniyet Analizi*, Ankara 2001.
- SENCER, Muzaffer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul 1968.
- SENCER, Muzaffer, "Mehmet Ali Şevki", *Türk Toplumbilimcileri*, (Edt: Emre Kongar), İstanbul 1996, s.31-67
- SEZER, Baykan, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul 1979.
- SEZER Baykan, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul 1981.
- SEZER, Baykan, "Türk Sosyolojisinin Önündeki Sorunlar", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, (Edt: İsmail Coşkun), İstanbul 1991, s.7-12.
- ŞAHİN, Mehmet Cem, *Türkiye'de Din Sosyoloji Eğitimi*, Ankara 2012.
- ŞENTÜRK, Recep, "Niçin Yeni Din Sosyolojileri? Batı'da ve İslam Dünyasında Arayışlar", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumunu Bildirileri*, İstanbul 2005, s.13-25.
- ŞENTÜRK, Recep, "Cemil Meriç" ,*Türkiye'de Sosyoloji I*, (Der: M. Çağatay Özdemir), Ankara 2008, s.1029-1048
- TALAS, Mustafa, "Mehmet Eröz: 1930-1986", *Türkiye'de Sosyoloji II*, (Der: M. Çağatay Özdemir), Ankara 2008, s.301-323.
- TOPRAK, Zafer, "Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası", *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri*, (Der: Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s.247-254.
- TOPRAK, Zafer, "Türkiye'de Toplumbilimin Doğuşu", *Türk Toplumbilimcileri*, (Edt: Emre Kongar), İstanbul 1996, s.13-29.
- TURHAN, Mümtaz, *Garplışmanın Neresindeyiz?*, İstanbul 1972.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Erzurum 1970.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, "Öğretmenin Okul Dışındaki Çalışmaları", *İş ve Düşünce Mecmuası*, Sa. 204-205, 1958, s.2-3.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, "Bir Eğitim Sistemi Aranıyor", *Bilgi Mecmuası*, Sa.145, 1959, s.3-4.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, *Türkiye'de Köy Sorunu*, İstanbul 1969.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Sociology in Turkey", *Sosyoloji Dergisi*, C.2, Sa.4-5, İstanbul 2014, s. 140-149.
- YAZAN, Ümit Meriç, "Önsöz", *İçtimaiyat Mecmuası*, İstanbul 1997 (1917), s.1-6.